

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Навчально-науковий інститут управління, психології та безпеки
Кафедра загальної та соціальної психології

Вплив педагога на формування та перебіг підліткової кризи

Кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти
першого рівня ЗФН
за спеціальністю 053 Психологія
Надія НІРАЗ

Науковий керівник:

доцент кафедри загальної та
соціальної психології, кандидат
психологічних наук, доцент
Ольга УГРИН

Рецензент

Кваліфікаційна робота допущена до захисту
«__» _____ 2025 р., протокол № ____
Завідувач кафедри загальної та соціально психології
доктор психологічних наук, професор
_____ **Зоряна КОВАЛЬЧУК**

АНОТАЦІЯ

НІРАЗ Надія Степанівна. Вплив педагога на формування та перебіг підліткової кризи.

Кваліфікаційна робота присвячена проблемі вивчення психологічних особливостей формування кризи підліткового віку внаслідок впливу педагога. Проаналізовано наукову літературу з проблеми підліткового віку. Вивчено та узагальнено причини виникнення кризи підліткового віку. Визначено ролі педагогічної взаємодії у розвитку кризи підліткового віку. Емпірично досліджено особливості формування кризи у підлітків внаслідок впливу вчителів. Розроблено рекомендації для вчителів щодо розвитку їхньої професійної взаємодії з метою запобігання кризових станів.

***Ключові слова:** криза підліткового віку, вплив педагога, розвиток кризи підліткового віку, формування кризи підліткового віку.*

ANNOTATION

NIRAZ Nadiya Stepanivna. The influence of the teacher on the formation and course of the adolescent crisis.

The qualification work is devoted to the problem of studying the psychological features of the formation of the adolescent crisis due to the influence of the teacher. The scientific literature on the problem of adolescence is analyzed. The causes of the adolescent crisis are studied and generalized. The role of pedagogical interaction in the development of the adolescent crisis is determined. The features of the formation of the crisis in adolescents due to the influence of teachers are empirically studied. Recommendations for teachers on the development of their professional interaction in order to prevent crisis states are developed.

***Keywords:** adolescent crisis, teacher influence, development of the adolescent crisis, formation of the adolescent crisis.*

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КРИЗИ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	5
1.1. Поняття та особливості підліткового віку в науковій літературі	5
1.2. Причини виникнення кризи підліткового віку	16
1.3. Роль педагогічної взаємодії у розвитку кризи підліткового віку	22
Висновки до першого розділу	30
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ КРИЗИ У ПІДЛІТКІВ ВНАСЛІДОК ВПЛИВУ ПЕДАГОГА	33
2.1. Опис методів дослідження	33
2.2. Результати емпіричного дослідження особливостей формування кризи у підлітків внаслідок впливу педагога	35
2.3. Рекомендації щодо розвитку професійної взаємодії педагогів з метою запобігання розвитку кризових станів	55
Висновки до другого розділу	67
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	71

ВСТУП

У сучасному світі питання психологічного здоров'я молоді набуває особливої актуальності. Підлітковий вік є періодом інтенсивного психічного, емоційного та соціального розвитку, який може бути ускладнений різноманітними викликами та кризовими явищами. Однією з ключових фігур у житті підлітків, що має значний вплив на їхнє психологічне благополуччя, є вчителі. Взаємодія з вчителями може мати як позитивний, так і негативний вплив на формування особистості підлітка та приводити до розвитку психологічних криз. Актуальність даної дипломної роботи полягає в необхідності глибшого розуміння ролі вчителів у процесі формування психологічних особливостей кризи підліткового віку.

Проблематика взаємодії вчителів та підлітків була предметом дослідження багатьох вчених у галузі психології та педагогіки. Відомі праці таких учених, як Ерік Еріксон, що вивчав кризи ідентичності, Жан Піаже, який аналізував стадії когнітивного розвитку, становлять теоретичну основу для розуміння даної проблеми. Проте, специфічний вплив вчителів на формування кризи підліткового віку потребує подальших досліджень.

Мета кваліфікаційної роботи – виявити психологічні особливості формування кризи підліткового віку внаслідок впливу педагога. Для досягнення цієї мети було визначено наступні **завдання**:

- аналіз наукової літератури з проблеми підліткового віку;
- вивчити та узагальнити причини виникнення кризи підліткового віку;
- визначити ролі педагогічної взаємодії у розвитку кризи підліткового віку;
- емпірично дослідити особливості формування кризи у

підлітків внаслідок впливу педагогів;

- розробити рекомендацій для педагогів щодо розвитку їхньої професійної взаємодії з метою запобігання кризових станів.

Об'єктом дослідження виступають підлітки, а **предметом** – психологічні особливості формування кризи підліткового віку внаслідок впливу педагога.

Теоретичне значення кваліфікаційної роботи на тему «Вплив педагога на формування та перебіг підліткової кризи» має значний внесок у вікову психологію. Вона розширює розуміння взаємозв'язку між стилями педагогічного спілкування та розвитком підліткової кризи, забезпечуючи теоретичне підґрунтя для аналізу впливу вчителів на емоційне та соціальне становище підлітків. Висвітлення даної теми сприяє глибшому розумінню процесів ідентифікації, самовизначення та соціалізації підлітків у навчальному середовищі.

На практичному рівні результати дослідження можуть бути використані вчителями, шкільними психологами та керівництвом шкіл для розробки ефективних стратегій взаємодії з підлітками. Виявлення оптимальних стилів педагогічного спілкування, які сприяють зменшенню ризику підліткових криз, дозволяє формувати більш адаптивне навчальне середовище. Рекомендації, засновані на результатах дослідження, можуть бути використані для тренінгів вчителів, програм професійного розвитку та в розробці методичних матеріалів, спрямованих на покращення педагогічної взаємодії.

Результати дослідження мають на меті сприяти кращому розумінню механізмів впливу вчителів на психологічний стан підлітків та розробці ефективних підходів до виховання та навчання, здатних запобігати розвитку кризових явищ у підлітковому віці.

Структура кваліфікаційної роботи складається з вступу, двох розділів, висновків та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КРИЗИ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

1.1. Поняття та особливості підліткового віку в науковій літературі

Підлітковий вік – це період розвитку між дитинством і дорослістю, який має біологічний початок і кінець, що визначається культурою [14].

Наприкінці XIX століття підліток визначався як «дитя яке підростає» в 14-15 років. На думку Е. Шпрангера, підлітковий вік можна охарактеризувати прагненням до звільнення від дитячих відносин залежності, що розглядається в межах від 13 (у дівчаток), 14 (у хлопчиків) до 17 років [5].

Хронологічні рамки цього періоду мають умовний, орієнтовний характер. У психології до теперішнього часу ведуться дебати про хронологічні рамки підліткового періоду. Існує безліч точок зору.

Вчені виділяють пубертатний період 14-18 років та дві кризи: криза 13 та 17 років. За Е. Еріксона підлітковий вік припадає на стадію ідентичності, яку людина проходить з 15 до 20 років. За сучасними даними, підлітковий період охоплює майже десятиліття – від 11 до 20 років. Деякі дослідники дотримуються думки, що цей період триває з 10-11 до 16-17 років, який накладається на час навчання дітей у 5-11 класах. Г. Грімм окреслює підлітковість у 12-15 років у дівчаток та 13-16 років у хлопчиків. Відповідно до періодизації Дж. Біррена, цей період охоплює 12-17 років. У новітній класифікації Д.Б. Бромлей цей вік дається в межах 11-15 років. На цю тривалість, з 11 до 15 років, вказують автори лонгітюдного дослідження Інституту розвитку людини Каліфорнійського університету. Ж. Піаже розглядав підлітковий період у межах 12-15 років. Згідно із класифікацією ВООЗ, термін «підлітки» об'єднує осіб віком від 10 до 19 років [45].

У періодизації онтогенезу, акцент робиться не на фізичному

розвитку організму, коли підлітковий період розглядається як пубертатний, а на появі нових психічних утворень, що обумовлюються зміною та розвитком провідних типів діяльності. Межі підліткового віку у цій періодизації встановлюються між 10-11 та 15-16 роками. [1]

Ж.Ж. Руссо охарактеризував підлітковий вік як «друге народження», коли людина «народжується в життя сама». У цьому Руссо підкреслив важливість цього періоду – зростання самопізнання. У своєму романі «Еміль» він відзначив те психологічне значення, яке цей період має в житті людини [5].

Ідеї Руссо отримали розвиток у роботі С. Холла «Дорослішання: його психологія, а також зв'язок із фізіологією, антропологією, соціологією, сексом, злочинністю, релігією та освітою», що вийшла 1904 року. Він не лише запропонував концепцію, що пояснює це явище, а й надовго визначив коло тих проблем, які традиційно почали пов'язувати із підлітковим періодом. У дусі філософії німецького романтизму зміст підліткового періоду позначається Холлом як кризою свідомості, періодом «Бурі та натиску», подолавши який людина набуває «почуття індивідуальності» [3].

Біогенетичні та соціогенетичні теорії розвитку особистості звертають основну увагу на біологічні детермінанти розвитку, з яких виводяться або з якими співвідносяться соціально психологічні властивості. Сам процес розвитку трактується переважно як дозрівання, стадії якого універсальні. Типи розвитку та варіації вікових процесів виводяться з генетично обумовлених конституційних типів. У цих теоріях можна відзначити теорію рекапітуляції С. Холла. Для нього підлітковий вік, що охоплює період початку статевого дозрівання (12 - 13 років) до настання дорослості (22 - 25 років), еквівалентний епосі романтизму. Його теорія відразу ж піддалася критиці з боку психологів, які вказували на те, що зовнішня схожість дитячої гри з поведінкою тварин або первісних

людей не означає психологічної тотожності їх поведінки.

На противагу біогенетичному підходу, відправною точкою якого є процеси, що відбуваються всередині організму, соціогенетичні теорії намагаються пояснити властивості віку, виходячи зі структури суспільства, способів соціалізації, взаємодії об'єкта з іншими людьми. К. Левін ставить життєвий світ дитини у залежність від її безпосереднього оточення, мікросередовища, при цьому обмежуючи її соціумом та виключаючи її походження та генетичні особливості [6].

Класичні психологи, що розглядали особистість підлітка вже на якісно іншому рівні. Відомий психоаналітик З. Фрейд, який вважав, що особистість, це взаємодія взаємно спонукаючих і стримуючих сил, говорив, що у процесі життя людина проходить кілька етапів, які відрізняються один від іншого способом фіксації лібідо, способом задоволення інстинкту життя. Етапу підліткового періоду він відводить такі особливості [15].

У періодизації З. Фрейда підлітковий вік варіюється з 12 до 18 років і називається генітальною стадією. Характеризується поверненням дитячих сексуальних прагнень, тепер усі колишні ерогенні зони об'єднуються, і підліток прагне однієї мети - нормального сексуального спілкування. Однак здійснення нормального сексуального спілкування може бути утруднене, і тоді можна спостерігати протягом генітальної стадії феномени фіксації або регресії до тієї чи іншої попередніх стадій розвитку з усіма їх особливостями. На цій стадії інстанція «Я» має боротися проти агресивних імпульсів «Воно», які знову дають себе знати. Так, наприклад, на цьому етапі може знову виникнути Едіпів комплекс, який штовхає юнака до гомосексуальності, кращого вибору для спілкування з особами своєї статі. Щоб боротися проти агресивних імпульсів «Воно», інстанція «Я» використовує два нові механізми захисту. Це аскетизм та інтелектуалізація. Аскетизм за допомогою внутрішніх

заборон гальмує цей феномен, а інтелектуалізація зводить його до простого уявлення в уяві і таким чином дозволяє дитині звільнитися від цих нав'язливих бажань [15].

Важливе місце у вивченні підліткового віку займає теорія Е. Шпрангера, який вважав, що внутрішній світ індивідууму принципово не зводимо до природних чи соціальних детермінантів. Підліткова фаза, що обмежується ним 14-17 роками, характеризується кризою, пов'язаною із прагненням до звільнення від дитячої залежності. Як головні новоутворення цього віку виступають відкриття «Я», виникнення рефлексії, усвідомлення своєї індивідуальності [26].

Науковці пропонують принципово новий підхід до розуміння механізмів розвитку та буття особистості через ідентифікацію та відокремлення. Ідентифікація – механізм присвоєння одним індивідом всебічної людської сутності. Відокремлення – механізм відстоювання індивідом своєї природної та людської сутності [30].

Дитинство від 11-12 до 15-16 років – це період, коли підліток починає по-новому оцінювати свої стосунки із сім'єю. Прагнення знайти себе як особистість породжує потребу відчуження від усіх тих, хто звично, рік у рік впливав на нього, і в першу чергу це стосується батьків. Це період, коли підліток починає цінувати свої стосунки з однолітками. Прагнення ідентифікувати себе з подібними себе породжує велику потребу в іншому. Саме через дружбу підліток засвоює риси високої взаємодії людей: співробітництво, взаємодопомога, взаємодопомога, ризик заради іншого. Дружба в підлітковому віці завдяки прагненню підлітків до взаємної ідентифікації підвищує конформність у взаєминах. Якщо юнаки у ній негативісти, то серед однолітків вони нерідко конформісти. Рефлексії на себе та інших відкривають у підлітковому віці глибини своєї недосконалості – і підліток іде в стан психологічної кризи. Суб'єктивно це тяжкі переживання. Але криза юнацтва збагачує підлітка знаннями і

почуттями таких глибин, про які він навіть не підозрював у дитинстві [47].

Підлітковий вік, розглядається науковцями, як «маргінальний» період, коли дитина перебуває на шляху до її місця у суспільстві; коли відбувається її проникнення у суспільне життя дорослих.

Зміст процесу соціалізації підлітка, складається з трьох сфер: діяльність, спілкування, самосвідомість. Спільною для всіх цих сфер характеристикою є процес розширення та збільшення соціальних зв'язків підлітка із зовнішнім світом [36].

1) Сфера діяльності. Протягом усього процесу соціалізації підліток освоює дедалі нові види діяльності. Діти підліткового віку входять у нову систему відносин, спілкування з товаришами і з дорослими у школі. Змінюється місце підлітка у ній, а також серед однолітків у повсякденному житті.

Розширюється сфера діяльності, а головне – якісно змінюється характер цієї діяльності, значно ускладнюються її види та форми. Підлітки беруть участь у різноманітних видах діяльності: у навчально-освітній праці, громадсько-політичній, культурно-масовій роботі, фізкультурно-спортивній діяльності, в організаторській праці тощо.

Основне за обсягом місце у житті підлітка належить навчальній діяльності. Проте, порівняно з молодшим шкільним віком, навчальна діяльність підлітка суттєво змінюється. Якісно змінюється мотивація вчення. Підліток у навчальній діяльності значною мірою керується мотивами соціального порядку: бажанням виконувати свій обов'язок учня, краще підготуватися до майбутньої роботи, досягти почесного місця у колективі. У хорошій успішності він бачить прояв як особистої гідності, а й суспільної значимості своєї особистості, тобто прагнути і до суспільної оцінки, і до особистого самоствердження [43].

Зміна соціальної позиції дитини в підлітковому віці, її прагнення зайняти певне місце в житті, суспільстві, у відносинах з дорослими

знаходять відображення в різко підвищеній потребі підлітка оцінити себе в системі «Я і моя корисність для суспільства», «Я і моя участь у житті суспільства». Місце підлітка в суспільстві визначається ступенем (або можливостями) його участі у діяльності, що має соціально-визнаний характер: саме ця діяльність стає провідною у цей віковий період.

2) Сфера спілкування. На зміну контакту з дорослими приходять контакти з однолітками. Це з тим, що дитина починає створювати власну «концепцію світу», яку дорослі не хочуть чи не можуть зрозуміти. Підліток, що намагається утвердитися як особистість у колективі однолітків, потреба у спілкуванні з однолітками домінує над потребами у спілкуванні з дорослими. Так, у спілкуванні підлітка з дорослими задовольняється насамперед потреба в оцінці, яку він отримує з боку оточуючих. Адекватність взаємної оцінки тут суттєво утруднена відмінністю положень молодшого та старшого. У спілкуванні з однолітками гармонійно задовольняються потреба в оцінці, і потреба оцінювати партнера. Звідси випливає, що рівність однолітків як партнерів зі спілкування є передумовою формування у підлітків адекватних уявлень про світ.

Науковці визначають спілкування як провідну діяльність підлітків. Головним змістом цієї діяльності є особистісні взаємини підлітків, що складаються в процесі спілкування, що дозволяють їм визначитися в середовищі друзів, виявити взаємини з навколишнім світом в цілому. Прагнення до спілкування в підлітковому віці викликає бажання належати до будь-якої групи, що об'єднує ровесників, заснованої на спільності цілей та інтересів [5].

Зміст спілкування підлітка включає духовно-ціннісну проблематику (сенси життя, світові проблеми): подійний бік життя (життя сім'ї, груп знайомих, вчинки свої та оточуючих); емоційне переживання (враження, відношення до чогось або будь-кого, настроїв, почуття, переживання);

предметну сторону (побутові питання, речі у сенсі).

3) Сфера самосвідомості. Розвиток самосвідомості особистості підлітка протікає на основі сукупності біологічних і психологічних особливостей, що змінилися до цього віку, в соціальних умовах, у яких підвищуються вимоги до його особистості. У підлітковому віці вперше у розвитку особистості акти самосвідомості (самопізнання, самоспостереження, самовідношення, саморегулювання, поведінки та діяльності) стають однією з необхідних потреб особистості. Ступінь розвитку цієї потреби впливає на формування самосвідомості, істотно змінює характер відносин підлітка з оточуючими людьми, як дорослими, так і однолітками; призводить до помітної розбудови інститутів, механізмів та способів соціалізації. У підлітка проявляється досить чітко виражене прагнення самостійності, емансипації, автономності від дорослих, що виражається в загостреній критичності стосовно дорослих, батьків, вчителів; підвищеної конфліктності з дорослими.

Розвиток самосвідомості в ході соціалізації – це контрольований процес, який визначається постійним придбанням соціального досвіду в умовах розширення діапазону діяльності та спілкування [8].

Таким чином, процес соціалізації може бути зрозумілий тільки як єдність змін усіх трьох зазначених сфер, які створюють для підлітка «дійсність, що розширюється», в якій він діє, пізнає і спілкується, освоюючи не тільки найближче мікросередовище, але і всю систему соціальних відносин. Разом із цим освоєнням, підліток, вносить до неї свій досвід, свій творчий підхід, тому немає іншої форми освоєння дійсності, крім її активного перетворення.

Створення власної ціннісної системи супроводжується зверненням підлітків до вічних філософських проблем, ідеальних уявлень про моральність. Усвідомлення невідповідності проголошуваних батьками (чи навіть суспільством загалом) моральних принципів реальної дійсності

проявляється у різкій і категоричній їх критиці, «бунтарстві», часом – в ідеалізації моралі свого покоління, що виступає для підлітка зразком «совісті суспільства». У підлітків спостерігається прагнення більш поглиблено зрозуміти себе, розібратися у своїх почуттях, настроях, думках, стосунках. Життя підлітка має бути заповнене якимись змістовними відносинами, інтересами, переживаннями [12].

Підлітковий період прийнято вважати «важким» та «критичним» через те, що:

- по-перше, відбуваються у порівняно короткий термін численні якісні зміни колишніх особливостей, інтересів та відносин, що надає процесу розвитку стрибкоподібний, бурхливий характер;
- по-друге, зміни, що відбуваються, нерідко супроводжуються появою у підлітка значних суб'єктивних труднощів різного порядку (труднощів у його вихованні);
- по-третє, підліток не піддається впливу дорослих, у нього з'являються різні форми непослуху, опору та протесту (упертість, грубість, негативізм, замкнутість) [19].

Більшість дослідників характеризують цей етап, як перехідний період. Також підчас цього перехідного періоду спостерігаються такі явища, як вибухи характеру, буяння пристрастей тощо, що робить підлітковий період складним та неоднозначним.

Підлітковий вік необхідно розглядати не як окремо взятий етап, а в динаміці розвитку, оскільки без знання закономірностей розвитку дитини в онтогенезі, протиріч, що становлять силу цього розвитку, неможливо виявити психічні особливості підлітка.

Підлітковий вік – це один із найважчих, довгих перехідних періодів розвитку людини, який характеризується низкою фізичних змін. Цей момент часу більшою мірою визначає подальший шлях дитини. Підліткова криза визначається принциповою зміною системи мотивів – їх зміною на

нові цілі, зміною їхньої ієрархії, появою нових цілей [24].

У цьому проміжку часу відбувається формування характеру та інших основ особистості. Такі обставини як: перехід до самостійності, заміна шкільного навчання на інші види суспільної діяльності, а також гормональна перебудова організму – роблять підлітка найбільш уразливим та податливим до негативних впливів довкілля. Підлітки прагнуть відстояти свою незалежність та звільнитися від опіки та контролю дорослих. Нерідко подібне прагнення призводить до заперечення духовних цінностей та стандартів життя старшого покоління [28].

Основною характерною рисою підліткового віку є – фізичний розвиток дитини. Даному періоду притаманні протиріччя такі як: порушення координації рухів, непропорційність, інтенсивне зростання органів та інші явища, що викликають відчуття скутості, особливо у дівчат. Підлітковий період це коли за зовнішніми ознаками та за своїми домаганнями це дорослий, а за внутрішніми особливостями та можливостями це багато в чому ще дитина. Звідси потреба, що зберігається у підлітка, в обіймах, увазі, інтересу до ігор, забав, метушні один з одним. Разом із почуттям дорослості у підлітка формується самосвідомість, загострене почуття власної гідності, підвищена критичність [36].

У підлітковому віці із надмірною швидкістю здійснюються зміни, пов'язані зі зростанням організму. Багато підлітків, потрапляючи під залежність від свого фізичного стану, починають сильно нервувати і звинувачувати себе в неспроможності. На цьому тлі всілякі зовнішні неприємності сприймаються особливо гостро.

У психічному розвитку підлітка особливу значимість представляє система відносин, що встановлюється з оточуючими. Характерною рисою соціальної ситуації, властивою цьому періоду, є те, що підліток включається в нову концепцію відносин спілкування з дорослими і

однолітками, займаючи серед них певне місце, виконуючи нові функції [1].

Головна зміна в соціальній ситуації розвитку в підлітковому віці полягає в тому, що учні включаються до різних видів діяльності, що сприяє розширенню галузі соціального спілкування підлітка. Це дає змогу засвоїти соціальні цінності та сформувати моральні якості особистості.

Найважливішим видом діяльності перехідного віку називають спілкування з ровесниками. Безпосередньо у взаємодії засвоюються загальновизнані норми соціальної поведінки, норми моралі, тут формуються відносини рівності та поваги один до одного. Якщо дитина неспроможна знайти відповідної їй системи відносин у школі, вона прагне знайти це спілкування поза школою [34].

Згідно з Реаном А.А у спілкуванні з однолітками переважають дві суперечливі потреби: потреба у приналежності до групи та потреба в усамітненні. Періодично дитина відчуває необхідність побути наодинці із собою. Підліток, вважаючи себе унікальною особистістю, водночас прагне нічим не вирізнитися серед однолітків [47].

Також найбільш однією з відмітних ознак підліткового періоду є фундаментальні зміни у сфері його самосвідомості за допомогою рефлексії на себе та інших. Чим кращу освіту та виховання отримав підліток на попередніх етапах, тим багатша його рефлексія [44].

Підлітки вкрай стурбовані своєю духовною, інтелектуальною, вольовою сферою. Специфічним для них є фіксація на реальних або уявних недоліках. «Некрасивий», «нерозумний», «безвільний» та інші оцінки, що виражають відсутність плюсів та позитивних якостей, виступають на перший план самооцінки підлітка.

Особливість самосвідомості та самооцінки у підлітковому віці відбивається на поведінці.

На цьому етапі дитина переживає підліткову кризу. Це пік

перехідного періоду від дитинства до дорослості. Від попередніх криз відрізняється більшою тривалістю. Це пов'язано зі стрімким темпом фізичного та розумового розвитку підлітків, що призводить до утворення таких потреб, які дитина не може задовольнити через недостатню соціальну зрілість. У той же час потреби, що виникли, дуже сильні в емоційному плані [53].

На формування підліткової кризи впливають зовнішні та внутрішні чинники. Зовнішні фактори – це постійний нагляд з боку дорослих, залежність та опіка, від яких підліток абсолютно всіма способами намагається звільнитися. Внутрішні фактори відображають індивідуальний розвиток дитини. Змінюються звички, риси характеру, що перешкоджають підлітку здійснити задумане [40].

На тлі становлення дорослості та переживань дитина відчайдушно намагається «пройти через усе». При цьому вони починають пробувати заборонені зони дорослого життя – алкоголь та наркотики. Підлітки досить швидко долучаються до заборонених сторін життя, перетворюючи їх із джерела цікавості на предмет своїх потреб. Подібним чином, підліток часто перетворює негативну форму своєї поведінки на форму самоствердження, заглушуючи внутрішнє почуття втрати себе.

Багато підлітків переживають кризу у зовнішніх проявах негативізму – безглуздій протидії іншому, невмотивованому протистоянні. Завдання батьків і психологів полягає в необхідності включатися в проблеми дитини і постаратися полегшити її життя в цей період [34].

Для того, щоб підлітковий період проходив м'якше, без масових нерозумінь, конфліктів з батьками, необхідно дотримуватися певної моделі поведінки. Її ключові пункти:

1. Батькам дуже важливо бути для дитини авторитетом. При цьому авторитетність не заслуговується протягом одного дня, вона формується роками, проте зруйнувати її дорослий здатний дуже швидко.

2. Треба прислухатися до думки дитини, за необхідності коригуючи її.

3. Дитина повинна усвідомлювати свої права та обов'язки в сім'ї, а також повноваження батьків. Вона повинна брати участь у справах сім'ї та знати їх.

4. Дорослим не можна допускати зневажливе ставлення до себе. Дитина повинна завжди дотримуватись координації і відчувати певні кордони.

5. Визнання бажань підлітка. Часто батьки не усвідомлюють, що бажає їхня дитина і намагаються виховувати її на власній моделі. Завдання дорослих не тиснути на дитину, а лише підказувати та спрямовувати на правильний шлях [39].

1.2. Причини виникнення кризи підліткового віку

На шляху дорослішання та формування себе як особистості кожна людина проходить певні вікові етапи та кризи. Однією із найбільш складних криз у психологічному плані є криза підліткового віку. Сам по собі підлітковий вік – це стадія переходу від дитинства до дорослості, що провокує в дитині пошук нових інтересів, занять, самопізнання та визначення свого місця у світі.

Звертаючи увагу на такий критерій, як зміна провідних форм діяльності, підлітковим віком є період від 11 до 17 років. Саме в цей час у дитини вже сформувалися деякі наукові поняття, але основа дійсності відсутня, що веде до формування дитячих колективів та зниження інтересу до навчальної діяльності [45].

Поняття «підліткова криза» – це етап психічного розвитку, у якому дитина переходить із молодшого шкільного віку до підліткового.

Проявляється прагненням до самовираження, самоствердження, самовиховання, втратою безпосередньої поведінки, демонстрацією незалежності, зниженням мотивації до навчальної діяльності, конфліктами з батьками та педагогами. Підліткова криза характеризується процесом пізнання особистості за допомогою рефлексії. Діагностика виконується психологом, психіатром, ґрунтується на клінічній бесіді, психодіагностиці. Коригування негативних проявів проводиться виховними методами [35].

Безумовно, у підлітковому віці під час комунікації з однолітками виникають конфлікти. До таких відносять:

1. Внутрішньоособистісний конфлікт, який може статися через особисту незадоволеність життям, друзями, переживань щодо навчання та успішності.

2. Міжособистісний конфлікт, тобто конфлікт між двома особистостями з різними ідеями та інтересами.

3. Конфлікт між людиною та групою, який може виникнути через неприйняття людиною громадської думки.

4. І останній вид конфлікту – міжгруповий. У кількох груп можуть бути різні інтереси ідеології, плани, що призводить до конфлікту [25].

Науковці виділяють 4 стадії, які спостерігаються при розвитку кожного конфлікту в підлітковому віці:

1. Передконфліктна стадія – це зростання напруженості у відносинах між потенційними учасниками конфлікту.

2. Власне конфлікт. Початок відкритого протистояння сторін є результатом конфліктної поведінки, під якою розуміють дії, спрямовані на протилежну сторону з метою захоплення, утримання спірного об'єкта або примусу опонента до відмови від своїх цілей або зміни. Дана стадія є кульмінацією у розвитку конфліктної ситуації.

3. Стадія вирішення конфлікту. Безумовно, тривалість конфлікту залежить багатьох чинників, від цілей опонентів, та їх установок на різні

результати конфлікту. Завершитись конфлікт може перемогою одного з опонентів або компромісним рішенням обох сторін.

4. Післяконфліктна стадія. Завершення безпосереднього протистояння сторін не завжди означає, що конфлікт повністю вирішено. Ступінь задоволеності чи незадоволеності сторін заключеними мирними домовленостями залежатиме від тривалості конфлікту та досягнення поставленої мети [22].

Післяконфліктна стадія знаменує собою нову об'єктивну реальність: нові відносини опонентів один до одного та до навколишнього соціального середовища, нове бачення існуючих проблем та нову оцінку своїх сил та можливостей.

На даному етапі вікового розвитку поведінка дитини різко змінюється і починається активна зміна життєвих установок. На появу та подальший розвиток кризи впливають 2 групи факторів: зовнішні та внутрішні [12].

До зовнішнього чинника ми можемо віднести взаємодію підлітка з дорослими. Так як дитина знаходиться на шляху дорослішання та переходу від дитинства до дорослості, вона вимагає більше самостійності та довіри. У цей період підлітку необхідно показати себе дорослою та відповідальною особистістю, для цього він опирається опіці та порадам дорослих.

Внутрішні чинники пов'язані з особистісним розвитком дитини у даному періоді. У підлітковому віці спостерігається яскраво виражена рефлексія, самокритика, зміна своїх звичок та життєвих установок. Дитина знаходиться у пошуку себе і виникає прагнення дізнатися про себе якнайбільше. Саме через внутрішні чинники спостерігається зниження інтересу до навчання та активну участь однолітків у формуванні свого внутрішнього світу. Також підліток критично ставиться до своїх недоліків, стає більш чутливим до критики своєї особистості, зовнішніх чи

внутрішніх недоліків з боку суспільства.

Переходячи на новий етап дорослішання, підліток перестає виявляти зацікавленість раніше улюбленим заняттям. У поведінці спостерігається негативізм та занепад продуктивності, особливо у навчальній діяльності. Дитина прагне пізнати себе, потребує оточення однолітків, що веде до виникнення дитячих колективів. На слова та поради батьків діти реагують гостро із грубістю. Підлітки відмовляються виконувати завдання батьків, спілкуватися з родичами, приймати і відвідувати гостей, проводити час у родинному колі. Діти можуть довго сидіти в кімнаті, зачинивши двері зсередини. Вони віддають перевагу віртуальному спілкуванню і перебувати довгий час поза домом [10].

Безумовно, ступінь негативізму в підлітковому віці може коливатися і змінюватись від тотального до його повної відсутності. У цей час падає працездатність та захопленість пізнавальною діяльністю. Успішність у школі падає, через що з'являються конфлікти з вчителями.

Всі ці зміни насамперед пов'язані з перебудовою системи цінностей та зміною абстрактного мислення. В даний період школярі виявляють більший інтерес до мистецтва, музики, філософії, спілкування та ін. З високою швидкістю розвивається процес самопізнання, підвищується чутливість критики з боку дорослих та однолітків. У цей час дівчата починають вести щоденники, оскільки стикаються з нерозумінням і не можуть поговорити про свої проблеми з батьками чи друзями.

Багато в чому на виникнення та перебіг цієї кризи впливає соціальна ситуація розвитку, яка виникає навколо дитини. Школа перестає реалізовувати виникаючі потреби підлітка, оскільки навчальна діяльність стає менш пріоритетною у цей період. Але, формально, соціальна ситуація розвитку не змінюється (дитина продовжує ходити до школи), підлітку необхідно знайти шляхи самостійного задоволення своїх нових потреб, і він створює нову соціальну ситуацію - дитяче співтовариство [19].

Характерними рисами такої спільноти є засвоєння загальних моральних форм і моделювання відносин у дорослому світі. Формування дитячої спільноти допомагає дитині задовольнити потреби у спілкуванні з однолітками, у пізнанні себе та визначенні себе як особистості.

Саме ці потреби впливають на формування інтересів і захоплень, відсуваючи навчання на другий план. Виходячи з цього, можна дійти висновку, що на зміну навчальної діяльності, як провідної, прийшло спілкування. З позицій визначення біологічного віку критерієм початку підліткового періоду є ознаки статевого дозрівання. Цей критерій є досить чіткий і точно вимірюваний. Анатомо-фізіологічний розвиток підлітка в пубертатний період чинить сильний вплив на його поведінку та характер відносин з іншими людьми.

Основною причиною виникнення кризи у підлітковому віці є «розрив» між статевим та соціальним дозріванням. Під дією гормонів у підлітків відзначається емоційна нестабільність та активні процеси зміни тіла. Організм починає зростати, змінюються фігура, голос, поведінка. Фізіологічно підліток стає дорослою і зрілою людиною, але соціальне дозрівання не перебуває на такому ж рівні. Дитина відчуває себе дорослою, але ще не може повною мірою бути самостійною та відповідальною, через що і виникають конфлікти з дорослими. Найчастіше батьки продовжують обмежувати дитині свободу та не дозволяють виявляти самостійність. У відповідь на ці дії виникають непорозуміння та конфлікти [23].

Структура особистості сильно змінюється, і ці зміни такі, що іноді навіть батькам здається, що їхню дитину підмінили.

Більшість новоутворень підліткового віку були вивчені ще в середині ХХ століття – як вітчизняними, так і зарубіжними психологами [3; 14; 26; 30].

1. Нові інтереси. Проблема інтересів у перехідному віці є «ключем

до всіх проблем психологічного розвитку підлітка». Основні групи найяскравіших інтересів підлітків є домінанти:

- егоцентрична домінанта (цікавість підлітка до особистості);
- домінанта майбутнього (установка підлітка на великі масштаби, які йому набагато суб'єктивніше прийнятні, ніж ближні, поточні, сьогоденні);
- домінанта зусилля (потяг підлітка до опору, до подолання, до вольових напружень, які іноді виявляються у впертості, хуліганстві, боротьбі проти виховного авторитету, протесті та інших негативних проявах);
- домінанта романтики (прагнення підлітка до невідомого, ризикованого, до пригод, до героїзму) [14].

2. Новоутворення у розвитку мислення. У підлітковому віці у школярів виникає інтерес до таких понять, як: «істина», «брехня», «стратегія», «мета», «життєві орієнтири» та інших [3].

3. Розвиток уяви. У цьому періоді під керівництвом абстрактного мислення приходить уява з погляду фантастики. Всі думки та образи підлітка несуть суто інтимний характер, який є важливим лише для самого підлітка [30].

4. Відчуття дорослості. Підліток ще не є самостійною особистістю, яка може повною мірою відповідати за свої дії, проте підлітковий вік це період переходу від дитинства до дорослості. Саме тому дитина намагається продемонструвати свою незалежність і самостійність, чекає на визнання його «рівним» з боку дорослих [26].

5. Мотивація. У підлітковому віці відбуваються різні зміни у всіх галузях психіки. Однією з головних таких змін є мотивація. Основним мотивом є: мотив формування світогляду та мотив побудови майбутнього життя. Все це хвилює підлітка, тому що в глибині свідомості він розуміє, що незабаром йому доведеться відповідати за свої вчинки самостійно та

проявляти відповідальність. Саме в мотиваційній сфері знаходиться головне новоутворення перехідного віку [3].

Наприкінці хочеться відзначити, що підлітковий вік - це дуже складний період у становленні особистості, оскільки на даний час відбуваються істотні зміни, які відбуваються під впливом певних факторів. Взаємини підлітка з однолітками, друзями та сім'єю одна з головних проблем, з якими стикається особистість у цьому періоді. Безумовно, треба з розумінням ставитися до психічного стану підлітка і багато в чому намагатися йому допомогти.

1.3. Роль педагогічної взаємодії у розвитку кризи підліткового віку

У психології та педагогіці проблема взаємодії педагога та учнів залишається актуальною завжди. Це питання є одним із найбільш складних в освіті, оскільки спілкування, яке виступає актом педагогічної взаємодії, спрямоване на вирішення навчальних завдань, на соціально-психологічне забезпечення виховного процесу та на організацію взаємин педагога та учнів, що забезпечує успішність навчання та виховання.

Взаємодія, як одна із основних філософських категорій, відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їх взаємозумовленість і зміну стану, і навіть породження одним об'єктом іншого. Це взаємний вплив різних сфер, явищ і процесів, людей та спільнот, здійснюване у вигляді соціальної та освітньої діяльності. Очевидно, що ефективність педагогічного спілкування переважно залежить від компетенцій педагога.

Педагог виступає ініціатором процесу педагогічного спілкування, організує його та керує ним. Продуктивно організований процес педагогічного спілкування сприяє перетворенню учнів на суб'єктів спілкування, переводячи дітей із звичної їм позиції на позицію співробітництва. У цьому характер відносин «учитель-учень» вибудовується з урахуванням певного стилю педагогічного спілкування, яке впливає на повноцінне формування як психічних функцій чи процесів, так і цілих блоків психічних властивостей і всієї особистості цілому [32].

Підлітковий вік є періодом завершення дитинства, коли відбувається свого роду «виросання» з нього. Це – перехідний етап від дитинства до дорослості, є найбільш сприятливим для саморозвитку особистості. Значну роль у встановленні світовідчуття і світосприйняття дитини, безумовно, відіграє педагог. Вибудовуючи певний стиль відносин із учнем, він сприяє розвитку тих чи інших якостей підлітка: його уявлення про себе, свої можливості, і як наслідок, задоволеність своїм «Я».

У психолого-педагогічних дослідженнях виділяються кілька класифікацій стилів педагогічного спілкування. Трактуючи поняття «стиль педагогічного спілкування», ряд авторів дотримуються класичного підходу щодо нього, як до цілісної системи операцій, прийомів і методів, які створюють міжособистісну взаємодію, надають виховний вплив, а також існує дещо інший розгляд цього феномена. Наприклад, науковці розглядають педагогічне спілкування, як механізм взаємодії трьох систем метаіндивідуального світу: педагог, дитина, суспільство, включених у контекст реалізації педагогом своїх професійних функцій. Стиль педагогічного спілкування відбиває взаємодію цих систем у межах конкретної індивідуальності педагога. При цьому, вона являє собою стійку систему способів і прийомів педагогічного спілкування, що здійснюється в різних ситуаціях [34].

Підлітковий вік є критичним періодом у розвитку особистості, протягом якого взаємодія з вчителями може мати значний вплив на психологічний стан та поведінку підлітків. Стиль педагогічного спілкування є важливим аспектом педагогічної діяльності, який впливає на взаємодію вчителя з учнями, формування особистості підлітка, його соціальну адаптацію та успішність у навчанні. Аналізуючи вплив різних стилів педагогічного спілкування на формування підліткової кризи, слід врахувати, що кожен стиль може впливати на емоційний стан, поведінку та розвиток особистості підлітка по-різному. Підліткова криза — це період інтенсивних змін та викликів, під час якого підлітки особливо чутливі до зовнішнього середовища, включаючи стиль спілкування вчителів. Різні стилі спілкування можуть мати різний вплив на підлітків, сприяючи або ускладнюючи період підліткової кризи. Розглянемо детальніше основні стилі педагогічного спілкування.

Авторитарний стиль педагогічного спілкування:

Авторитарний стиль характеризується суворим контролем над

учнями, високими вимогами та обмеженою свободою самовираження. Вчителі, які дотримуються цього стилю, часто приймають одноосібні рішення, ігноруючи думки та почуття учнів. Комунікація здебільшого одностороння, з акцентом на дотриманні правил та виконанні інструкцій без заперечень.

Авторитарний стиль спілкування може посилити підліткову кризу, оскільки суворий контроль та високі вимоги без врахування особистісних потреб підлітка часто призводять до зниження самооцінки, почуття внутрішнього протесту та агресії. Такий стиль може спричинити відчуття невпевненості у власних силах та розвитку залежної поведінки, коли підліток не відчуває себе здатним приймати самостійні рішення [51].

Потенційні наслідки для підлітків:

1. Зниження самооцінки: постійна критика та недостатнє визнання досягнень можуть негативно впливати на самооцінку підлітків, викликаючи почуття недолікованості та невпевненості у власних силах.

2. Стрес та анксіозність: високі вимоги та суворий контроль можуть створити надмірний тиск та стрес, сприяючи розвитку анксіозності та емоційного вигорання.

3. Пасивність та залежність: авторитарний підхід може придушити ініціативність та самостійне мислення, виховуючи пасивність та залежність від зовнішніх авторитетів.

4. Опір та агресія: у деяких випадках жорсткий контроль та обмеження можуть викликати опір, агресію та проблеми з поведінкою у підлітків.

Стратегії мінімізації негативного впливу

1. Збалансований підхід: важливо знайти баланс між необхідним контролем та автономією учнів, дозволяючи підліткам мати голос у процесі навчання та прийнятті рішень.

2. Позитивне підкріплення: замість постійної критики та покарань,

використовуйте позитивне підкріплення для заохочення бажаної поведінки та визнання досягнень учнів.

3. Розвиток емоційного інтелекту: розвивайте вміння розпізнавати та враховувати емоції підлітків, практикуючи емпатію та співчуття у спілкуванні.

4. Залучення та діалог: заохочуйте відкритий діалог, дозволяючи учням висловлювати свої думки та почуття. Це може допомогти зменшити напругу та побудувати відносини на взаємоповазі.

Авторитарний стиль може мати своє місце в певних ситуаціях, але його застосування повинно бути обміркованим та збалансованим з іншими, більш гнучкими та відкритими методами спілкування, щоб сприяти здоровому розвитку та благополуччю підлітків.

Демократичний стиль педагогічного спілкування:

Демократичний стиль спілкування характеризується взаємною повагою, активним залученням учнів до процесу навчання та прийняття рішень. Вчителі, які практикують цей стиль, відкриті до діалогу, заохочують самовираження та самостійність, а також надають учням можливість вибору та відповідальності за власне навчання [56].

Демократичний стиль має позитивний вплив на підлітків, оскільки він сприяє розвитку самостійності, критичного мислення та відповідальності. Врахування думок та почуттів підлітків підтримує їхню самооцінку та допомагає краще адаптуватися до змін, характерних для цього віку. Такий стиль може зменшити ризик розвитку кризових явищ, надаючи підлітку відчуття безпеки та розуміння.

Переваги для підлітків:

1. Розвиток критичного мислення: сприяння самостійності та залучення до прийняття рішень допомагає учням розвивати критичне мислення та аналітичні здібності.

2. Покращення мотивації: відчуття власної участі та впливу на

процес навчання підвищує мотивацію та зацікавленість учнів.

3. Розвиток соціальних навичок: демократичне спілкування сприяє розвитку комунікативних навичок, емпатії, вмінню працювати в команді та вирішувати конфлікти.

4. Підвищення самооцінки: повага до думок та почуттів підлітків, а також визнання їхніх досягнень сприяють зміцненню самооцінки та самоповаги.

Можливі виклики:

1. Потреба в балансі: важливо знайти баланс між наданням свободи та встановленням меж, щоб забезпечити ефективний навчальний процес.

2. Ризик перевантаження вибором: надмірна свобода вибору без належної підтримки та керівництва може призвести до відчуття перевантаження та невизначеності у підлітків.

Стратегії ефективного використання:

1. Встановлення чітких очікувань: важливо чітко визначити правила та очікування, одночасно надаючи учням свободу дій в рамках цих меж.

2. Залучення учнів до процесу прийняття рішень: регулярне залучення учнів до обговорення та вирішення питань, пов'язаних з навчальним процесом, щоб вони відчували власну значимість та відповідальність.

3. Заохочення саморефлексії: мотивування учнів аналізувати власні дії, мислення та почуття, щоб сприяти їхньому особистісному розвитку.

4. Підтримка та позитивне підкріплення: надання учням підтримку та використання позитивного підкріплення для заохочення бажаних форм поведінки та досягнень.

Демократичний стиль спілкування може стати ефективним інструментом у руках вчителя, що допомагає формувати зрілу, самостійну та відповідальну особистість, здатну адаптуватися та ефективно долати виклики підліткового періоду.

Ліберальний (пермісивний) стиль педагогічного спілкування:

Ліберальний стиль спілкування характеризується мінімальним контролем і наглядом з боку вчителя, при цьому учням надається значна свобода дій. Вчителі, які дотримуються цього стилю, часто уникають строгих правил та вимог, намагаючись створити неформальну, дружню атмосферу в класі. Вони можуть дозволяти підліткам самостійно визначати напрямки свого навчання та вільно виражати свої думки та почуття [55].

Ліберальний стиль може мати змішаний вплив на підліткову кризу. З одного боку, велика свобода та мінімальний контроль забезпечують простір для самовираження та саморозвитку. З іншого боку, відсутність чітких вимог та границь може призвести до відчуття невизначеності, зниження мотивації до навчання та труднощів з саморегуляцією, що може ускладнити процес адаптації підлітка до соціальних норм.

Потенційні наслідки для підлітків:

1. Розвиток самостійності та ініціативності: підлітки можуть розвивати високий рівень самостійності, оскільки їм надається свобода вибору та дій.

2. Креативність: вільне середовище сприяє розвитку креативності та інноваційного мислення, оскільки учні відчують менше обмежень для експериментів та творчості.

3. Можливі труднощі з дисципліною: відсутність чітких меж та вимог може призвести до проблем з дисципліною, оскільки учні можуть не вчитися адекватно реагувати на структуровані завдання та правила.

4. Ризик недостатнього навчального прогресу: підлітки можуть зіткнутися з труднощами в саморегуляції та управлінні часом, що може негативно вплинути на їх навчальний прогрес.

Стратегії оптимізації використання:

1. Встановлення чітких очікувань: навіть у рамках ліберального

стилю важливо визначити основні очікування та стандарти поведінки та навчання, щоб учні розуміли свої обов'язки.

2. Заохочення саморефлексії: мотивування підлітків до самоаналізу та самокритики, щоб вони могли оцінювати свою роботу та вдосконалюватися.

3. Підтримка та керівництво: надання підтримки та керівництво, коли це необхідно, забезпечуючи учням ресурси та поради для досягнення їхніх цілей.

4. Гнучкість у навчальному процесі: готовність адаптувати методи навчання та взаємодії, враховуючи індивідуальні потреби та інтереси підлітків.

Ліберальний стиль може бути ефективним у стимулюванні самовираження та саморозвитку підлітків, але вимагає від вчителя вміння знаходити баланс між наданням свободи та наданням необхідної структури та підтримки. Використання цього стилю спілкування повинно бути продуманим, з огляду на конкретні потреби та можливості кожного учня.

Авторитетний стиль педагогічного спілкування:

Авторитетний стиль відрізняється високими вимогами, суворою, але справедливою дисципліною, одночасно з високим рівнем емоційної підтримки та взаємної поваги. Вчителі, які застосовують цей стиль, очікують від учнів відповідальності та самодисципліни, проте вони також активно слухають учнів та враховують їхні думки та почуття [56].

Авторитетний стиль вважається найбільш ефективним у контексті підліткової кризи. Баланс між чіткими вимогами та емоційною підтримкою, взаємоповага та залучення підлітків до процесу прийняття рішень сприяють формуванню здорової самооцінки та розвитку відповідальності. Підлітки, які виховуються в рамках цього стилю, зазвичай краще справляються з викликами підліткового віку, мають менше

емоційних та поведінкових проблем.

Переваги для розвитку підлітків:

1. Розвиток самодисципліни: високі вимоги та чіткі правила допомагають підліткам розвивати самодисципліну та відповідальність за власні дії.

2. Підтримка та безпека: емоційна підтримка та взаємоповага створюють відчуття безпеки та приналежності, що є важливим для психологічного благополуччя підлітків.

3. Розвиток соціальних навичок: стиль сприяє розвитку ефективних комунікативних навичок, емпатії та вміння вирішувати конфлікти.

4. Підвищення академічної мотивації: баланс між вимогами та підтримкою може мотивувати підлітків до навчання та досягнення кращих академічних результатів.

Стратегії ефективного застосування:

1. Чітке встановлення правил та очікувань: необхідно чітко визначити правила поведінки та навчальні очікування, одночасно забезпечуючи учням розуміння їх важливості.

2. Залучення учнів до діалогу: регулярне обговорення з учнями правил, навчальних цілей та їхніх думок щодо навчального процесу, щоб вони відчували себе цінними учасниками спільноти.

3. Гнучкість у підходах: готовність до гнучкості у викладанні та дисциплінарних заходах, адаптуючи свої методи відповідно до індивідуальних потреб та ситуацій.

4. Позитивне підкріплення: активне використання позитивного підкріплення для заохочення бажаної поведінки та академічних досягнень, що сприятиме підвищенню самооцінки та мотивації учнів.

Авторитетний стиль педагогічного спілкування ефективно балансує між вимогами та емоційною підтримкою, створюючи оптимальне середовище для розвитку та навчання підлітків. Застосування цього стилю

може допомогти підліткам не тільки досягати академічних успіхів, але й розвивати важливі життєві навички та позитивне ставлення до навчання.

Кожен з цих стилів педагогічного спілкування має свої переваги та недоліки, і вплив кожного з них на підліткову кризу може значно відрізнятись. Вибір стилю спілкування повинен базуватися на індивідуальних особливостях учнів, їхніх потребах та особливостях навчального процесу, щоб максимально сприяти позитивному психологічному розвитку та адаптації підлітків. Кожен з цих стилів педагогічного спілкування відіграє унікальну роль у формуванні особистості підлітка, його соціальній адаптації та академічному успіху. Важливо, щоб вчителі були гнучкими у своїх педагогічних підходах, адаптуючи свій стиль спілкування з учнями відповідно до конкретних ситуацій та потреб. Ефективне використання різних стилів може допомогти вчителям створити більш інклюзивне та підтримуюче навчальне середовище, де кожен підліток має можливість до росту та розвитку. Врахування індивідуальних особливостей учнів, таких як їхній емоційний стан, соціальний контекст і попередні досвіди, може забезпечити більш ефективну взаємодію та сприяти позитивній адаптації до викликів підліткового віку. Особливо це стає важливим у контексті підліткової кризи, коли потреба в розумінні, підтримці та правильному керівництві стає особливо актуальною. Таким чином, баланс між стилями, вміння слухати та відчувати учня, а також здатність до емпатії та гнучкості в педагогічному процесі можуть суттєво сприяти психологічному благополуччю підлітків та їх успішній соціалізації.

Висновки до першого розділу

Підлітковий вік визначається як перехідний період між дитинством

та дорослістю, протягом якого відбуваються значні фізіологічні, психологічні та соціальні зміни. Наукова література підкреслює, що цей період характеризується пошуком ідентичності, автономії та експериментуванням у різних аспектах життя.

Визначальними особливостями підліткового віку є інтенсивний ріст та розвиток, зміни в соціальних взаєминах і вища схильність до ризикованої поведінки. Цей період також супроводжується зростанням когнітивних здібностей та емоційної чутливості.

Криза підліткового віку є результатом взаємодії між біологічними змінами, пов'язаними з статевим дозріванням, та соціальними викликами, такими як зміна соціальних ролей та очікувань. Внутрішні конфлікти, пов'язані з формуванням самоідентичності, та зовнішні тиски, такі як академічні вимоги та соціальна інтеграція, також відіграють ключову роль у формуванні кризи.

Теоретичний аналіз підліткового віку та причин виникнення кризи в цей період надає важливе підґрунтя для розуміння поведінкових та емоційних змін у підлітків. Знання теоретичних аспектів дозволяє педагогам, батькам та психологам більш ефективно підходити до взаємодії з підлітками, а також розробляти стратегії підтримки та втручання, спрямовані на полегшення перебігу кризи.

Стилі педагогічного спілкування (авторитарний, демократичний, ліберальний та авторитетний) мають абсолютно різний вплив на емоційний стан, поведінку та розвиток особистості підлітка, що може сприяти або ж ускладнити перебіг підліткової кризи. Авторитарний стиль може посилювати прояви підліткової кризи через суворий контроль та обмеження самовираження, що може призвести до зниження самооцінки, внутрішнього спротиву та невпевненості у власних силах. Демократичний стиль спілкування, навпаки, сприяє позитивному розвитку підлітків, зміцнюючи їх самооцінку, соціальні навички та адаптацію до викликів,

пов'язаних з підлітковою кризою. Ліберальний стиль спілкування має змішаний вплив, сприяючи розвитку самостійності та креативності, але може призводити до відсутності дисципліни та навчального прогресу через надмірну свободу та відсутність структури. Авторитетний стиль є найбільш ефективним у забезпеченні балансу між дисципліною та емоційною підтримкою, що сприяє адаптації підлітків до викликів підліткового віку та зменшенню ризику підліткових криз.

Кожен стиль спілкування може впливати на динаміку підліткової кризи, але важливо пам'ятати, що індивідуальний підхід, увага до потреб та емоцій підлітка, а також гнучкість у методах навчання та виховання є ключовими факторами успішної адаптації до цього складного періоду розвитку.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ КРИЗИ У ПІДЛІТКІВ ВНАСЛІДОК ВПЛИВУ ПЕДАГОГА

2.1. Опис методів дослідження

Оскільки вчителі відіграють ключову роль у житті підлітків, оскільки значна частина їхнього часу проходить у шкільному середовищі. Хоча багато вчителів позитивно впливають на розвиток і добробут своїх учнів, існують ситуації, коли дії вчителя або навпаки їх відсутність можуть спричинити чи загострити кризові стани у підлітків. Вчителі можуть вплинути на формування або загострення кризи у підлітковому віці внаслідок наступних дій:

Недостатнє виявлення емоційної підтримки: Підлітки перебувають у періоді життя, коли вони активно шукають ідентичності та приналежності. Вчителі, які не виявляють емпатії, розуміння та емоційної підтримки, можуть несвідомо сприяти почуттю ізоляції та неприйняття серед підлітків.

Надмірний академічний тиск: Високі вимоги до академічних досягнень без урахування індивідуальних здібностей учня можуть призвести до зростання стресу, тривоги та, у деяких випадках, депресії.

Недоліки в комунікації: Неправильне спілкування або відсутність обговорення важливих питань може спричинити непорозуміння та конфлікти, що погіршують емоційний стан підлітка.

Дискримінація або упередженість: Будь-які форми дискримінації чи упередженості, навіть ненавмисні, можуть мати глибокі негативні наслідки для самооцінки та емоційного благополуччя учнів.

Ігнорування булінгу: Недостатня реакція на булінг або конфлікти між учнями може не тільки допомогти культурі запобігання булінгу в школі, але й сприяти подальшому розвитку кризових станів у жертв.

Неврахування індивідуальних потреб: Неадекватне врахування індивідуальних освітніх потреб, включаючи потреби учнів з особливими освітніми вимогами, може призвести до відчуття відчуження та фрустрації.

Щоб уникнути цих негативних впливів, важливо, щоб вчителі практикували інклюзивні та підтримуючі методи викладання, які враховують емоційні та освітні потреби всіх учнів. Це включає створення безпечного та підтримуючого середовища в класі, розвиток ефективних комунікаційних навичок, заохочення позитивних міжособистісних взаємин між учнями та визнання та врахування індивідуальних різниць і потреб.

Для визначення наявності яскравих проявів кризового періоду у підлітків нами було використано **«Опитувальник визначення схильності до девіантної поведінки (О.М. Орел)»**. Пропонована методика є стандартизованим тест-опитувальником, призначеним для вимірювання готовності (схильності) підлітків до реалізації різних форм девіантної поведінки. Оскільки шкали даної методики дозволяють отримати інформацію про прояви кризи підліткового віку та її найяскравіші ознаки. Шкали методики:

1. Шкала установки на соціальну бажаність (службова шкала)
2. Шкала схильності до порушення норм і правил
3. Шкала схильності до адиктивної поведінки
4. Шкала схильності до самоушкоджувальної і саморуйнуючої поведінки
5. Шкала схильності до агресії і насильства
6. Шкала вольового контролю емоційних реакцій
7. Шкала схильності до делінквентної поведінки

Для встановлення можливих чинників впливу вчителів на формування чи загострення кризи у підлітків нами було розроблено **анкету**. Анкета складалась із наступних запитань:

1. Чи достатньо Вам емоційного контакту із вчителями?
2. Чи відчували Ви, що вчитель вимагає від Вас більшого аніж Ви можете і при цьому якось ображає Вас?
3. Чи відчували Ви упередженість чи приниження від вчителів?
4. Як у ситуації булінгу поведяться Ваші вчителі?
5. Чи дозволяли собі вчителі принижувати Вас за зовнішніми (біологічними) ознаками?
6. Чи дозволяли собі вчителі принижувати Вас за інтелектуальними ознаками?

Методика на визначення самооцінки та рівня домагань Т. Дембо – С. Рубінштейна. Ця методика заснована на безпосередньому оцінюванні ряду особистих якостей, таких як здоров'я, здібності, характер тощо.

Методика «Діагностика стилів викладання». За допомогою даної методики можемо встановити наступні стилі викладання: диктаторський, неконтактний, гіперрефлексивний, негнучкого реагування, авторитарний, активної взаємодії.

2.2. Результати емпіричного дослідження особливостей формування кризи у підлітків внаслідок впливу педагога

На рисунку 2.1. подано результати за шкалою «схильності до порушення норм і правил». Як бачимо, що виражені показники виявлено у 40% досліджуваних, середні показники у 36% та понижені показники у 24% школярів.



Рисунок 2.1. Результати за шкалою «схильності до порушення норм і правил»

Підлітковий вік часто асоціюється з пошуком власної ідентичності, експериментами та випробуванням меж, що може включати схильність до порушення норм і правил. Це може бути зумовлено багатьма факторами. Підлітки прагнуть більшої незалежності від батьків і вихователів, що може проявлятися в спробах відхилитися від встановлених правил і обмежень. Соціальне оточення може сильно впливати на поведінку підлітків. Бажання вписатися в групу або довести свою здатність ризикувати може спонукати до порушень. Підлітковий вік - час, коли індивіди часто експериментують з різними аспектами своєї особистості, включаючи сексуальність, вживання алкоголю та наркотиків, що також може включати випробування меж дозволеного. Мозок підлітків все ще розвивається, особливо префронтальна кора, яка відповідає за планування, прийняття рішень та стримування імпульсів. Це може призводити до менш обдуманих рішень та більш ризикованої поведінки. Підлітки можуть порушувати правила, намагаючись визначити власну ідентичність та відмежуватися від авторитетів, що може виявлятися через моду, музику, хобі або політичні

погляди. Зображення підлітків у медіа, які зображують порушення правил як норму або навіть героїчний вчинок, також можуть впливати на поведінку підлітків у реальному житті.

Сприятливий підхід до виховання підлітків, який включає відкрите спілкування, встановлення чітких меж і очікувань, а також надання підтримки і керівництва, може допомогти мінімізувати негативні аспекти цих схильностей. Важливо, щоб дорослі надавали позитивні приклади, допомагали підліткам розуміти наслідки їхніх дій і підтримували їх у пошуку здорових способів самовираження.

На рисунку 2.2. подано результати за шкалою «установки на соціально-бажані відповіді». Як бачимо, що виражені показники виявлено у 38% досліджуваних, середні показники у 29% та понижені показники у 33% школярів.



Рисунок 2.2. Результати за шкалою «установки на соціально-бажані відповіді»

Підлітки можуть мати підвищені показники за шкалою установки на соціально-бажані відповіді з кількох причин, які тісно пов'язані з їхнім емоційним, соціальним та когнітивним розвитком. Підлітки активно

шукають соціального прийняття від своїх однолітків і бажають вписатися в соціальні групи. Це може спонукати їх надавати відповіді, які, на їхню думку, будуть сприйняті позитивно, або відповідати очікуванням групи, навіть якщо ці відповіді не повністю відображають їхні справжні почуття або думки. Підлітки можуть вважати за краще давати соціально-бажані відповіді, щоб створити сприятливе враження або уникнути негативної оцінки з боку інших. В цьому віці думка однолітків має значний вплив. Підлітки можуть модифікувати свої відповіді, щоб відповідати нормам і цінностям своєї соціальної групи, навіть якщо це суперечить їхнім особистим переконанням. Підлітки з низькою самооцінкою можуть бути більш схильні до давання соціально-бажаних відповідей, оскільки вони можуть прагнути до зовнішнього схвалення, щоб підтримати або підвищити свою самооцінку. Підлітки часто експериментують з різними аспектами своєї ідентичності, що може включати адаптацію їхньої поведінки та відповідей до того, що вони вважають більш прийнятним або бажаним у їхньому соціальному контексті. Оскільки підлітки все ще розвивають свої навички критичного мислення та самостійного судження, вони можуть бути більш схильні слідувати за думкою інших, переймати думки оточуючих.

На рисунку 2.3. подано результати за шкалою «схильності до адиктивної поведінки». Як бачимо, що виражені показники виявлено у 38% досліджуваних, середні показники у 33% та понижені показники у 29% школярів.



Рисунок 2.3. Результати за шкалою «схильності до адиктивної поведінки»

Адиктивна поведінка у підлітковому віці включає ряд психологічних, соціальних та біологічних факторів, які сприяють розвитку залежностей. Ці залежності можуть бути пов'язані з речовинами (наприклад, алкоголь, наркотики, тютюн) або поведінковими аспектами (наприклад, азартні ігри, інтернет, відеоігри).

Мозок підлітків все ще розвивається, зокрема префронтальна кора, яка відповідає за прийняття рішень, самоконтроль та оцінку наслідків дій. Це робить підлітків більш схильними до ризикованої поведінки та експериментування з речовинами або адиктивними діяльностями. В деяких випадках генетичні фактори можуть збільшувати схильність до адиктивної поведінки. Підлітки з низькою самооцінкою або ті, хто відчуває великий стрес, можуть звертатися до адиктивних поведінок як способу самолікування. Депресія, тривога та інші емоційні розлади можуть спонукати підлітків шукати втіху у залежностях.

Бажання бути прийнятим у групі може спонукати підлітків до експериментування з речовинами або адиктивною поведінкою, особливо якщо це поведінка затверджується або практикується в їх соціальному колі. Відсутність близьких відносин у сім'ї, батьківський контроль або, навпаки, надмірна опіка можуть сприяти розвитку адиктивної поведінки.

Легкий доступ до речовин або адиктивних діяльностей (наприклад, інтернет-казино, соціальні мережі) може збільшити ризик розвитку залежностей. Підлітки, які шукають нові відчуття та емоції, можуть бути більш схильними до експериментування з адиктивними поведінками як способом досягнення цих відчуттів.

На рисунку 2.4. подано результати за шкалою «схильності до самоушкоджуючої і саморуйнівної поведінки». Як бачимо, що виражені показники виявлено у 24% досліджуваних, середні показники у 28% та понижені показники у 48% школярів.



Рисунок 2.4. Результати за шкалою «схильності до самоушкоджуючої і саморуйнівної поведінки»

Самоушкоджувальна та саморуйнівна поведінка серед підлітків є складними та багатограними явищами, які вимагають уважного підходу та розуміння. Ці поведінки часто є зовнішнім вираженням глибоких внутрішніх боротьб та емоційного болю. Підлітки, які звертаються до самоушкоджувальної або саморуйнівної поведінки, часто намагаються впоратися з глибоким емоційним болем або стресом. Вони можуть відчувати, що фізичний біль допомагає їм відволіктися або тимчасово зменшити емоційний дискомфорт.

Низька самооцінка та відчуття власної неповноцінності можуть сприяти саморуйнівній поведінці. Підлітки можуть карати себе за те, що вважають особисті недоліки або помилки. Деякі підлітки можуть мати труднощі з вираженням своїх емоцій або обговоренням проблем з іншими. Самоушкодження може стати способом "зовнішнього" вираження внутрішнього страждання.

Самоушкоджувальна поведінка може бути пов'язана з різними психологічними розладами, включаючи депресію, тривожні розлади, розлади харчової поведінки, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) тощо.

Соціальні фактори, включаючи вплив однолітків або зображення самоушкодження в медіа та соціальних мережах, можуть впливати на розвиток або підтримку цих поведінок. Історія фізичного, сексуального або емоційного зловживання може збільшити ризик розвитку самоушкоджувальної поведінки як способу впоратися з болем та травмою. Для деяких підлітків самоушкодження може бути способом відновлення відчуття контролю над власним життям або тілом, особливо в умовах, коли вони відчують себе безсилими або пригніченими.

На рисунку 2.5. подано результати за шкалою «схильності до агресії та насильства». Як бачимо, що виражені показники виявлено у 29%

досліджуваних, середні показники у 31% та понижені показники у 40% школярів.



Рисунок 2.5. Результати за шкалою «схильності до агресії та насильства»

На рисунку 2.6. подано результати за шкалою «вольового контролю емоційних реакцій». Як бачимо, що виражені показники виявлено у 43% досліджуваних, середні показники у 36% та понижені показники у 21% школярів.



Рисунок 2.6. Результати за шкалою «вольового контролю емоційних реакцій»

Підлітки з високими показниками вольового контролю емоційних реакцій мають здатність ефективно управляти своїми емоціями та поведінкою, навіть у складних або стресових ситуаціях. Ця здатність до саморегуляції є ключовим компонентом емоційного інтелекту та відіграє важливу роль у соціальному, академічному та особистісному успіху. Такі підлітки краще справляються зі стресом та труднощами, оскільки вони можуть ефективно управляти своїми емоційними реакціями, замість того, щоб дозволити емоціям переважити їхнє раціональне мислення. Високий вольовий контроль сприяє розвитку міцних соціальних навичок, оскільки підлітки можуть краще навчитися спілкуватися та взаємодіяти з іншими, зберігаючи при цьому позитивні відносини.

Підлітки з високими показниками вольового контролю часто демонструють високу мотивацію та здатність досягати своїх цілей, оскільки вони можуть управляти відволікаючими факторами та емоціями, які можуть перешкоджати їхньому прогресу.

Вони також схильні до кращих академічних досягнень, оскільки вольовий контроль допомагає їм залишатися зосередженими на навчанні

та завданнях, а також ефективно керувати часом і пріоритетами. Підлітки, які володіють здатністю до саморегуляції, частіше використовують адаптивні стратегії впорядкування для подолання викликів, такі як розв’язання проблем, планування та позитивне переосмислення.

Високий рівень вольового контролю сприяє емоційній стабільності, дозволяючи підліткам залишатися спокійними та врівноваженими в різних ситуаціях. Такі підлітки часто мають глибоке розуміння своїх емоцій, мотивацій та потреб, що дозволяє їм приймати більш обдумані та відповідальні рішення. Розвиток вольового контролю є важливим аспектом зрілості та особистісного розвитку. Виховання та навчання, які сприяють саморефлексії, саморегуляції та розвитку емоційного інтелекту, можуть допомогти підліткам підвищити свої здібності до вольового контролю.

На рисунку 2.7. подано результати за шкалою «схильності до делінквентної поведінки». Як бачимо, що виражені показники виявлено у 28% досліджуваних, середні показники у 24% та понижені показники у 48% школярів.



Рисунок 2.7. Результати за шкалою «делінквентної поведінки»

Делінквентна поведінка серед підлітків включає широкий спектр антисоціальних дій, які порушують закон або соціальні норми і можуть варіюватися від відносно незначних правопорушень до серйозних злочинів. Особливості підлітків зі схильностями до делінквентної поведінки часто мають складний характер і зумовлені взаємодією біологічних, психологічних, сімейних, соціальних та економічних факторів. Підлітки, які живуть у районах з високим рівнем злочинності або зі слабкими соціальними зв'язками, можуть мати більшу схильність до делінквентної поведінки. Вплив однолітків, особливо участь у групах, де антисоціальна поведінка є нормою, також відіграє значну роль.

Нестабільність у сім'ї, відсутність батьківського нагляду або батьківські конфлікти можуть сприяти розвитку делінквентної поведінки. Також важливими є історія сімейного насильства або зловживання. Низькі академічні досягнення, часті відрахування зі школи, а також погані відносини з учителями та однокласниками можуть сприяти делінквентній поведінці. Підлітки з делінквентною поведінкою часто мають низький рівень самоконтролю, високу імпульсивність та схильність до пошуку сенсацій. Також вони можуть мати психологічні розлади, такі як поведінкові розлади, депресія або тривожні розлади. Зловживання алкоголем, наркотиками або іншими психоактивними речовинами є значним фактором ризику для делінквентної поведінки. Підлітки з низькою самооцінкою або емоційними труднощами можуть вдаватися до делінквентної поведінки як спосіб вираження себе або намагання впоратися зі своїми проблемами. Відсутність позитивних ролевих моделей або наявність осіб, які самі залучені до делінквентної поведінки, може вплинути на вибір поведінки підлітком.

На рисунку 2.8 бачимо результати відповідей за питанням анкети «Чи достатньо Вам емоційного контакту із вчителями?»

Чи достатньо Вам емоційного контакту із вчителями?

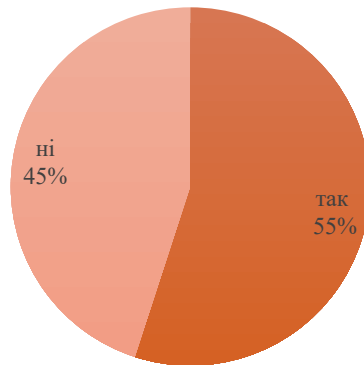


Рисунок 2.8 результати відповідей за питанням анкети «Чи достатньо Вам емоційного контакту із вчителями?»

На рисунку 2.9 бачимо результати відповідей за питанням анкети «Чи відчували Ви, що вчитель вимагає від Вас більшого аніж Ви можете і при цьому якось ображає Вас?»

Чи відчували Ви, що вчитель вимагає від Вас більшого аніж Ви можете і при цьому якось ображає Вас?

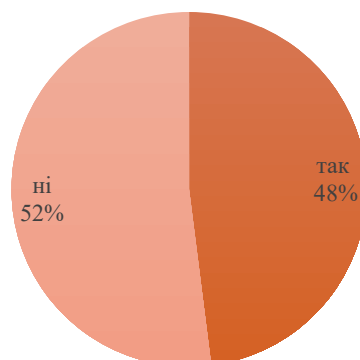


Рисунок 2.9 результати відповідей за питанням анкети «Чи відчували Ви, що вчитель вимагає від Вас більшого аніж Ви можете і при цьому якось ображає Вас?»

На рисунку 2.10 бачимо результати відповідей за питанням анкети «Чи відчували Ви упередженість чи приниження від вчителів?»



Рисунок 2.10 результати відповідей за питанням анкети «Чи відчували Ви упередженість чи приниження від вчителів?»

На рисунку 2.11 бачимо результати відповідей за питанням анкети «Як у ситуації булінгу поведуться Ваші вчителі?»



Рисунок 2.11 результати відповідей за питанням анкети «Як у ситуації булінгу поведуться Ваші вчителі?»

На рисунку 2.12 бачимо результати відповідей за питанням анкети «Чи дозволяли собі вчителі принижувати Вас за інтелектуальними ознаками?»

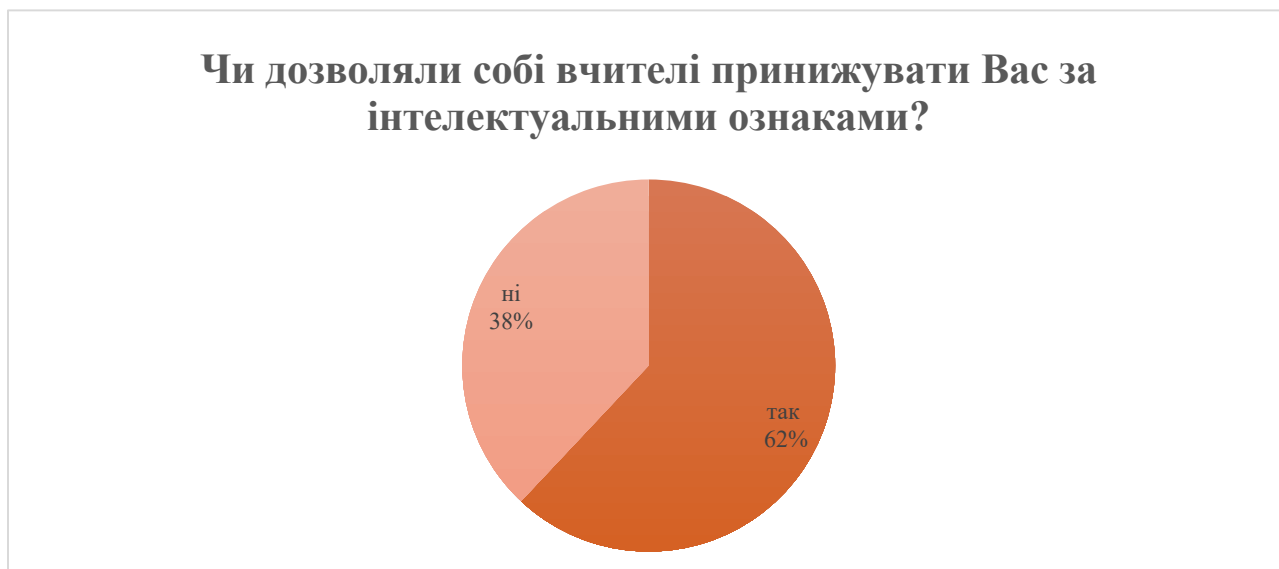


Рисунок 2.12 результати відповідей за питанням анкети «Чи дозволяли собі вчителі принижувати Вас за інтелектуальними ознаками?»

На рисунку 2.13 подано результати дослідження стилів викладання. Як бачимо, диктаторський стиль притаманний 23% викладачів досліджуваних підлітків, неконтактний 17%, гіперрефлексивний 10%, негнучкого реагування 15%, авторитарний 21%, активної взаємодії 14%.

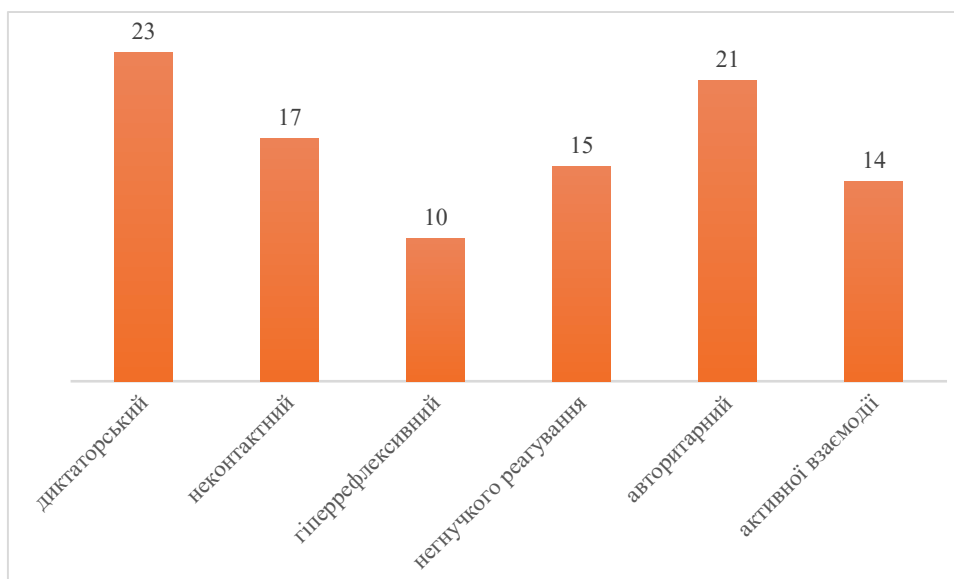


Рисунок 2.13 результати дослідження стилів викладання

Самооцінка та рівень домагань підлітків є важливими аспектами їхнього психологічного розвитку. Вони взаємопов'язані та можуть істотно впливати на поведінку, соціальну адаптацію та академічну успішність підлітків.

На рисунку 2.14 подано результати дослідження самооцінки. Як бачимо, високий рівень виявлено у 36% досліджуваних, середній у 32% та низький у 32% осіб юнацького віку.

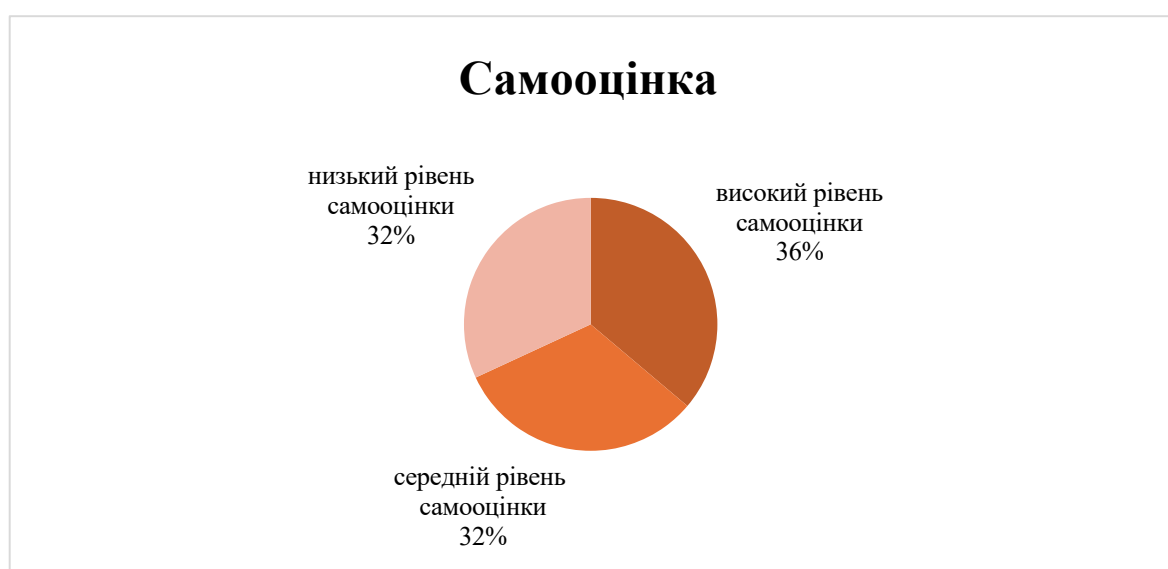


Рис. 2.14 – результати дослідження самооцінки

Самооцінка підлітків — це їхнє внутрішнє уявлення про власну цінність і компетентність. Вона формується на основі того, як підлітки бачать себе самі та на основі зворотного зв'язку від родини, однолітків та вчителів. Підлітковий вік характеризується значними змінами у самооцінці, оскільки це період, коли молоді люди активно досліджують свою ідентичність. Позитивні відносини з однолітками та підтримка з боку родини можуть підвищити самооцінку, тоді як негативний соціальний досвід, такий як булінг чи ізоляція, може її знизити. Успіхи в навчанні та позаакадемічній діяльності можуть позитивно вплинути на самооцінку підлітків, надаючи їм відчуття компетентності та досягнення. Підлітковий вік також може бути періодом нестабільності самооцінки, коли молоді люди можуть відчувати сумніви в собі та своїх здібностях.

На рисунку 2.15 зображено результати дослідження рівнів домагань. Високий рівень домагань виявлено у 43% досліджуваних, середній у 34% та низький у 23% досліджуваних.



Рис. 2.15 – результати дослідження самооцінки

Рівень домагань підлітків відображає їхні цілі та прагнення, які вони вважають досяжними. Це може стосуватися академічної успішності, спортивних досягнень, соціального статусу серед однолітків та інших сфер. Висока самооцінка може спонукати підлітків ставити перед собою високі цілі та активно домагатися їх, тоді як низька самооцінка може обмежити їхні амбіції та прагнення. Очікування батьків, вчителів та однолітків також можуть впливати на рівень домагань підлітків, спонукаючи їх до високих чи низьких цілей в залежності від зовнішнього тиску та підтримки. Підлітки, які активно домагаються високих цілей, часто шукають способи самоствердження та незалежності, що є важливою частиною формування особистості.

Зрозуміло, що взаємодія між самооцінкою та рівнем домагань є складною та багатовимірною, залежить від багатьох змінних, включаючи особистісні характеристики, сімейне виховання, культурний контекст та соціально-економічний статус.

Для встановлення педагогічних чинників впливу на формування кризи у підлітковому віці нами було проведено факторний аналіз. В таблиці 2.1 висвітлено результати факторного аналізу.

Таблиця 2.1 результати факторного аналізу

Факторні навантаження	F1	F2	F3
Схильність до порушення норм і правил		0.598	
Схильність до самоушкоджувальної і саморуйнуючої поведінки	0.569		
Схильність до делінквентної поведінки			0.756
Диктаторський стиль	0.669		
Неконтактний стиль		0.687	
Стиль негнучкого реагування			0.698
Авторитарний стиль	0.569		

Високий рівень самооцінки		0.569	
Низький рівень самооцінки	0.699		0.639
Високий рівень домагань			
Вчитель дозволяє собі приниження учнів за інтелектуальними ознаками			0.698
Вчителі не реагують на булінг	0.756		
Вчителі беруть участь у булінгу	0.785		
Підлітки відчувають упередженість вчителів			
Відсутність емоційного контакту із вчителем		0.639	

На основі отриманих навантажень за першим фактором, цей фактор можна охарактеризувати як «Деструктивна взаємодія в освітньому середовищі». Це вказує на наявність серйозних психосоціальних проблем в освітній сфері, де негативні поведінкові патерни, такі як самоушкоджувальна та саморуйнуюча поведінка, взаємодія, що включає диктаторські та авторитарні стилі керування, в поєднанні з низьким рівнем самооцінки серед учасників, сприяють створенню токсичного навчального середовища.

Відсутність адекватної реакції вчителів на булінг, а також їх участь у цьому процесі ще більше поглиблюють проблему, підтримуючи цикл деструктивних взаємодій. Цей фактор вказує на критичну потребу в розробці та впровадженні ефективних програм з підвищення обізнаності, профілактики та інтервенцій, спрямованих на покращення психосоціального клімату в освітніх установах.

З огляду на перелічені навантаження, виділені у вашому факторному аналізі, даний фактор може бути охарактеризований як відображення проблем у соціальній взаємодії та самосприйнятті у контексті освітнього середовища. Ось декілька аспектів, які можуть допомогти вам краще зрозуміти характеристики та наслідки цього фактора:

Психологічні аспекти. Схильність до самоушкоджувальної і саморуйнуючої поведінки вказує на присутність внутрішніх конфліктів, низької самооцінки та можливої депресії серед учасників. Це може бути результатом постійного стресу, відсутності підтримки або розуміння з боку оточуючих.

Низький рівень самооцінки може бути пов'язаний з критикою з боку авторитетних осіб (вчителів, батьків), невдачами в навчанні або соціальній взаємодії, що підсилює негативне самосприйняття.

Соціальні аспекти. Диктаторський та авторитарний стилі управління можуть створювати отруйну атмосферу, в якій учні відчують себе пригніченими, не мають можливості виразити свою думку або відчують постійний страх перед покаранням.

Нереагування вчителів на булінг та участь вчителів у булінгу свідчать про серйозні проблеми в шкільній культурі та відсутність ефективних механізмів захисту та підтримки учнів. Це може призводити до посилення агресії серед учнів, погіршення психологічного клімату та зниження академічної успішності.

Загалом, цей фактор відображає комплексні виклики, з якими стикаються учні: від особистісних психологічних проблем до серйозних дефіцитів у системі освіти та підходах до управління навчальним процесом.

Другий фактор може бути узагальнено як «Автономія та віддаленість у соціальній взаємодії». Він відображає комбінацію індивідуальної поведінкової автономії, схильності до самодостатності та ухилення від глибоких соціальних зв'язків або авторитетних відносин. Хоча цей фактор включає позитивні аспекти, такі як висока самооцінка, він також підкреслює потенційні виклики у створенні ефективної взаємодії та співпраці в освітньому середовищі. Розуміння та адресація цих викликів

можуть сприяти підвищенню ефективності навчання та розвитку адаптивних соціальних навичок.

Цей фактор може бути охарактеризований як відображення індивідуальної поведінкової тенденції та взаємодії учнів із авторитетними фігурами, такими як вчителі, у навчальному середовищі. Основні елементи цього фактора вказують на певний тип поведінкового профілю. Схильність до порушення норм і правил може вказувати на високий рівень незалежності або бунтарства, а також на тенденцію до антисоціальної поведінки. Це може бути пов'язано як з внутрішніми мотиваціями, так і з реакцією на зовнішні обмеження або очікування.

Неконтактний стиль у взаємодії може свідчити про ухилення від глибоких або значущих соціальних зв'язків, можливо, через відсутність інтересу або умінь у соціальній взаємодії. Високий рівень самооцінки може бути позитивним аспектом, що вказує на сильне почуття власної значущості та самодостатності. Однак, у комбінації з іншими характеристиками, це може також вказувати на наявність егоцентричної поведінки або нереалістичного сприйняття власних здібностей. Відсутність емоційного контакту із вчителем може свідчити про розрив у відносинах між учнями та вчителями, що може негативно впливати на навчальний процес та розвиток учнів.

Третій фактор може бути названого як «Негативні взаємодії та впливи в навчальному середовищі». Оскільки він відображає комбінацію внутрішніх психологічних викликів та зовнішніх соціальних негативних впливів, які разом можуть сприяти розвитку делінквентної поведінки та посилювати проблеми з самооцінкою серед учнів. Розв'язання цих проблем вимагає комплексного підходу, який включає психологічну підтримку для учнів, професійний розвиток для вчителів з метою покращення їх комунікативних навичок та методів викладання, а також створення позитивного та підтримуючого навчального середовища.

На основі наведених навантажень, виділених у вашому факторному аналізі, цей фактор можна описати як відображення негативних психологічних та соціальних взаємодій у навчальному середовищі. Схильність до делінквентної поведінки вказує на тенденцію до вчинення актів, які порушують соціальні норми або закони. Це може бути пов'язано з рядом факторів, включаючи вплив соціального оточення, низьку самооцінку та відсутність адекватних моделей поведінки. Стиль негнучкого реагування може вказувати на невміння адаптуватися до змінних обставин або розглядати альтернативні точки зору, що може призвести до конфліктів або нерозуміння в соціальних взаємодіях. Низький рівень самооцінки часто асоціюється з відчуттям недостатності та може бути як наслідком, так і причиною негативних взаємодій з іншими, включаючи вчителів та однолітків.

Той аспект, що вчитель дозволяє собі приниження учнів за інтелектуальними ознаками підкреслює серйозну проблему в соціальній взаємодії між учнями та вчителями, де вчитель, який має бути джерелом підтримки та навчання, стає джерелом стресу та негативних емоцій для учнів.

Таким чином, результати дослідження вказують на те, що вчитель впливає не лише на формування кризи у підлітків, а й на особистість у цілому.

2.3. Рекомендації щодо розвитку професійної взаємодії педагогів з метою запобігання розвитку кризових станів

На основі проведеного нами емпіричного дослідження, пропонуємо рекомендації з метою забезпечення вчителям комплексного розуміння підліткового періоду, його складнощів та можливостей. Основна увага приділяється розвитку навичок та компетенцій, які дозволять вчителям

ефективно спілкуватися з підлітками, враховуючи їхні особливості розвитку та психологічні потреби, що сприятиме формуванню продуктивних та позитивних взаємовідносин у навчальному середовищі.

Рекомендації для вчителів з оптимізації стилів педагогічної взаємодії з підлітками розроблені з наступними цілями:

Основна мета: підвищення ефективності педагогічної взаємодії вчителів з підлітками через оптимізацію стилів спілкування, що сприятиме позитивному розвитку учнів та зміцненню їх психологічного благополуччя.

Цілі та завдання:

1. Розширення знань про підлітковий вік: надання вчителям глибоких теоретичних знань про особливості підліткового віку, включаючи фізіологічні, психологічні та соціальні аспекти розвитку.

2. Усвідомлення впливу стилів спілкування: допомога вчителям усвідомити, як різні стилі педагогічного спілкування впливають на емоційний стан, поведінку та академічний успіх підлітків.

3. Розвиток комунікативних навичок: забезпечення вчителів практичними інструментами та стратегіями для ефективного спілкування, що включають активне слухання, емпатію та підтримку.

4. Формування індивідуалізованого підходу: сприяння розробці та застосуванню індивідуальних стратегій взаємодії з учнями, що враховують їх унікальні потреби та обставини.

5. Покращення управління класом: навчання вчителів методам управління класом, які сприяють створенню позитивного та продуктивного навчального середовища.

6. Розвиток професійної компетентності: стимулювання неперервного професійного розвитку вчителів через саморефлексію, взаємооцінку та обмін кращими практиками.

7. Підвищення адаптивності та гнучкості: підготовка вчителів до адаптивного та гнучкого використання різних стилів спілкування залежно від конкретної ситуації та індивідуальних потреб учнів.

Рекомендації спрямовані на створення умов, за яких кожен підліток має можливість до всебічного розвитку в підтримуючому та розуміючому середовищі. Вона наголошує на важливості особистісно орієнтованого підходу в освіті, що враховує індивідуальність кожного учня та сприяє формуванню стійких позитивних відносин між вчителем та учнями. Структура рекомендацій складається з 7 тем-модулів, які включають як теоретичні, так і практичні заняття. Нами представлено основні рекомендації, які можуть доповнюватись, в залежності від запиту педагогів на початку роботи.

1. Вступ до вікової психології.

Теоретичні основи

- Ознайомлення з підлітковим віком: перший крок полягає в глибокому ознайомленні вчителів з віковим періодом, який є унікальним етапом розвитку людини, який характеризується значними змінами. Програма розпочинається з детального вивчення фізіологічних перетворень, таких як статеве дозрівання та фізичний розвиток, які безпосередньо впливають на емоційний та психологічний стан підлітка.

- Психологічні зміни: важливою частиною теоретичних основ є аналіз психологічних змін, що відбуваються в підлітковому віці, включаючи коливання настрою, пошук особистісної ідентичності та потребу в експериментуванні. Вчителі дізнаються про розвиток абстрактного мислення, збільшення самосвідомості та критичного ставлення до себе та оточуючих.

Психологічні потреби

- Потреба в автономії: рекомендації підкреслюють значення визнання та підтримки потреби підлітків у автономії. Вчителі навчаються

розуміти та реагувати на прагнення підлітків до самостійності, визнаючи їхнє бажання приймати рішення і відповідати за власні дії.

- Потреба в приналежності: детально розглядається потреба підлітків у соціальній приналежності та взаємоприйнятті. Вчителям надаються стратегії залучення учнів до шкільного життя, сприяння позитивним міжособистісним відносинам і формування підтримуючого середовища в класі.

- Потреба в визнанні: акцент на важливості визнання досягнень та унікальності кожного підлітка. Вчителі навчаються виявляти індивідуальні сильні сторони учнів та заохочувати їх самовираження, тим самим підтримуючи розвиток самоповаги та позитивної самооцінки.

2. Розуміння стилів педагогічного спілкування

Класифікація стилів

- Авторитарний стиль: визначається жорстким контролем і односторонньою комунікацією. Вчитель встановлює правила та очікування без обговорення чи внесків від учнів. Такий підхід може створити атмосферу страху та неприйняття, де підлітки можуть відчувати себе невпевнено та пригнічено.

- Демократичний стиль: характеризується взаємоповагою та спільним прийняттям рішень. Вчитель заохочує учнів до дискусій та висловлювання власних думок, що сприяє розвитку критичного мислення та самостійності. Цей стиль сприяє формуванню позитивної самооцінки та соціальних навичок.

- Ліберальний (пермісивний) стиль: підкреслює максимальну свободу для учнів, при цьому вчитель виступає більше як наставник, ніж як керівник. Хоча це може сприяти творчості та самовираженню, існує ризик недостатньої структури та дисципліни, що може вплинути на навчальний процес.

- Авторитетний стиль: збалансований підхід, що поєднує високі вимоги з емоційною підтримкою та взаємоповагою. Вчитель встановлює чіткі правила та очікування, одночасно забезпечуючи підтримку та заохочення учнів. Цей стиль вважається найефективнішим для розвитку підлітків.

Вплив стилів на розвиток підлітка

- Вплив авторитарного стилю: може призвести до пасивності, зниження ініціативності та творчих здібностей серед учнів. Підлітки, які постійно піддаються контролю, можуть відчувати стрес та анксіозність, що негативно впливає на їхнє навчання та соціалізацію.

- Вплив демократичного стилю сприяє розвитку самоповаги, незалежності та співпраці. Підлітки вчать відповідальності, взаємоповазі та здатності до конструктивного вирішення проблем, що позитивно впливає на їхній емоційний та академічний розвиток.

- Вплив ліберального стилю: може сприяти розвитку творчих здібностей та самовираження, але також може призвести до недоліків у самодисципліні та організації. Важливо знайти баланс, щоб уникнути негативних наслідків занадто вільного стилю спілкування.

- Вплив авторитетного стилю: вважається оптимальним для розвитку підлітків, оскільки сприяє формуванню високої самооцінки, соціальної компетентності та академічного успіху. Забезпечення структури та правил, разом з емоційною підтримкою та визнанням індивідуальності учня, створює сприятливе середовище для зростання та навчання.

Цей детальний огляд стилів педагогічного спілкування та їхнього впливу на розвиток підлітка має на меті забезпечити вчителів необхідними знаннями та інструментами для оптимізації взаємодії з учнями. Розуміння та застосування найбільш ефективних стилів спілкування сприятимуть створенню позитивного навчального досвіду, що підтримує розвиток та добробут підлітків.

3. Розвиток ефективних комунікативних навичок

Активне слухання

- Основи активного слухання: навчання вчителів основам активного слухання, що включає повну увагу до співрозмовника, уникнення переривань та попередніх суджень. Особлива увага приділяється важливості візуального контакту, невербальних сигналів, які виражають зацікавленість та розуміння, та відображенню почутого для підтвердження, що інформація була правильно зрозуміла.

- Практичні вправи: воркшопи та рольові ігри, де вчителі можуть практикувати техніки активного слухання в контрольованих умовах. Наприклад, вправи на «перефразування» та «відображення емоцій» допомагають вчителям краще зрозуміти емоційний стан підлітка та показати, що їхні думки та почуття мають значення.

Емпатія та підтримка

- Розвиток емпатії: навчальні сесії, що зосереджені на розвитку емпатійних здібностей, включаючи вміння ставити себе на місце іншої людини та відчувати її емоції. Розглядаються методи, які дозволяють вчителям розпізнавати та адекватно реагувати на емоційні потреби підлітків, сприяючи створенню довірливої атмосфери у класі.

- Техніки надання підтримки: обговорення та демонстрація конкретних технік надання підтримки підліткам у складних життєвих ситуаціях або під час криз. Включає методи втішення, заохочення та надання конструктивної обратної зв'язки, які сприяють позитивному самосприйняттю та мотивації до подолання труднощів.

- Побудова підтримуючого середовища: стратегії для створення безпечного та підтримуючого навчального середовища, де кожен підліток відчуває, що його цінують та розуміють. Включає рекомендації щодо встановлення позитивних очікувань, визнання індивідуальних досягнень учнів та заохочення взаємоповаги та співпраці між учнями.

Цей етап спрямований на зміцнення зв'язку між вчителем та учнями, формування ефективних навичок спілкування та створення оптимальних умов для розвитку та навчання підлітків. Він підкреслює значення емпатії, взаєморозуміння та підтримки в педагогічній взаємодії, що є ключовими для успішної адаптації підлітків до викликів підліткового періоду.

4. Практичні стратегії для оптимізації взаємодії

Розробка індивідуального підходу

- Аналіз індивідуальних потреб: важливим аспектом є вивчення та аналіз індивідуальних характеристик кожного підлітка, включаючи їх інтереси, стиль навчання, емоційний стан та соціальний контекст. Це дозволить вчителям розробити підходи, які найкраще відповідають потребам кожного учня.

- Гнучке планування уроків: створення уроків з можливістю адаптації до різних стилів навчання та інтересів підлітків. Використання різноманітних навчальних матеріалів та методів, таких як візуальні, аудіальні та кінестетичні, для залучення усіх учнів.

- Індивідуальні консультації: проведення регулярних індивідуальних або групових зустрічей з учнями для обговорення їхнього прогресу, викликів у навчанні та емоційного стану. Це допомагає підтримувати відкритий діалог та позитивні відносини.

Вирішення конфліктів

- Тренінги з навичок вирішення конфліктів: організація тренінгів для вчителів з методів вирішення конфліктів, що включають комунікацію без насильства, медіацію та активне слухання. Навчання вчителів використовувати ці навички в класі сприятиме зменшенню напруженості та конфліктів між учнями.

- Створення механізмів зворотного зв'язку: впровадження систем зворотного зв'язку, де учні можуть висловлювати свої думки та відчуття в

безпечному середовищі. Це може бути анонімне опитування або скринька довіри, де учні можуть залишати свої питання чи проблеми.

- Розробка стратегій адаптації: розробка та застосування стратегій адаптації до стресу та конфліктних ситуацій, спрямованих на навчання учнів здоровим способом впоратися з емоційними труднощами.

- Підтримка соціальної інтеграції: заходи, спрямовані на підтримку соціальної інтеграції всіх учнів, зокрема через групові проєкти, командні змагання та спільні заходи, що сприяють розумінню та прийняттю різноманітності серед учнів.

Цей етап спрямований на розробку комплексного підходу до оптимізації педагогічної взаємодії, що включає індивідуалізацію навчального процесу, ефективне вирішення конфліктів та створення підтримуючого середовища в класі. Ці практики сприятимуть формуванню здорових взаємин між вчителями та учнями та покращенню загальної атмосфери для навчання та розвитку.

5. Застосування авторитетного стилю в практиці

Баланс між контролем та свободою

- Визначення меж та очікувань: першим кроком є встановлення чітких, зрозумілих меж та очікувань для учнів, які визначають структуру взаємодії в класі. Це включає формулювання правил поведінки, критеріїв оцінювання та процедур участі в класних дискусіях та активностях.

- Надання свободи вибору: паралельно з встановленням меж, важливо надати учням свободу вибору у межах цих параметрів. Це може бути вибір тем проєктів, методів виконання завдань або вибір додаткових матеріалів для самостійного вивчення. Свобода вибору сприяє розвитку відповідальності та самостійності.

- Гнучкість у підходах: важливо показати гнучкість, адаптуючи правила та вимоги в залежності від контексту та індивідуальних потреб

учнів. Це може включати зміни в плані уроку на основі зворотного зв'язку від учнів або адаптацію завдань для забезпечення інклюзивності.

Мотивація та заохочення

- Позитивне підкріплення: систематичне використання позитивного підкріплення для заохочення бажаної поведінки та навчальних досягнень. Це може включати словесну похвалу, нагороди, визнання досягнень перед класом або інші форми визнання, що сприяють підвищенню мотивації та самооцінки учнів.

- Встановлення цілей: допомога учням у встановленні реалістичних, досяжних цілей навчання та особистісного розвитку. Регулярний перегляд цих цілей та оцінка прогресу сприяють почуттю досягнення та самоефективності.

- Залучення до самооцінки: заохочення учнів до самооцінки та саморефлексії щодо власного навчання та поведінки. Це допомагає розвивати критичне мислення та самосвідомість, важливі для особистісного зростання.

- Підтримка та доступність: постійна доступність для учнів, готовність вислухати їхні проблеми та надати підтримку.

Створення атмосфери відкритості та довіри в класі, де кожен учень відчуває, що його цінують та готові допомогти.

Застосування авторитетного стилю в практиці передбачає знаходження оптимального балансу між вимогами та підтримкою, між контролем та свободою, що сприяє створенню продуктивного навчального середовища. Цей підхід дозволяє підліткам відчувати себе частиною спільноти, де їхні зусилля визнаються, а особистісний розвиток підтримується, що є ключовим для їхнього успішного розвитку та адаптації до життєвих викликів.

6. Розвиток власної рефлексії та самовдосконалення

Самоаналіз

- Щоденник вчителя: ведення щоденника або журналу, де вчителі можуть фіксувати свої спостереження, думки та відчуття про власні методи навчання та спілкування з учнями. Це допомагає виявити ефективні підходи та моменти, що потребують корекції або розвитку.

- Відгуки від учнів: регулярне збирання відгуків від учнів про стиль спілкування та методи навчання. Це може бути реалізовано через анонімні опитування або відкриті дискусії. Відгуки допоможуть вчителям зрозуміти, як їхні методи сприймаються учнями, і виявити можливості для покращення.

- Самооцінка за критеріями: розробка критеріїв для самооцінки, які можуть включати комунікативні навички, ефективність викладання, здатність мотивувати учнів, управління класом тощо. Періодична самооцінка допомагає вчителям ідентифікувати сильні сторони та області для подальшого розвитку.

Неперервне навчання

- Професійні курси та семінари: участь у курсах підвищення кваліфікації, вебінарах та семінарах, що охоплюють сучасні педагогічні методики, психологію адолесцентів, технології у навчанні та інші релевантні теми. Це забезпечує вчителям доступ до новітніх знань та ідей.

- Взаємне навчання та обмін досвідом: організація регулярних зустрічей із колегами для обміну досвідом та кращими практиками. Співпраця може включати спільне планування уроків, відвідування уроків один одного для надання конструктивної зворотної зв'язки, а також проведення спільних проєктів чи досліджень.

- Рефлексивні сесії: регулярне проведення рефлексивних сесій, де вчителі можуть аналізувати свої навчальні досвіди, обговорювати виклики та успіхи, а також планувати шляхи подальшого розвитку. Це може включати наставництво чи коучинг від досвідченіших колег.

- Самоосвіта: заохочення вчителів до самостійного вивчення нових педагогічних теорій, психологічних досліджень та інноваційних методів навчання. Це може включати читання фахової літератури, перегляд освітніх відео та участь у онлайн-спільнотах вчителів.

Цей етап підкреслює важливість саморефлексії та неперервного професійного розвитку для вчителів. Він спрямований на формування культури постійного самовдосконалення, відкритості до змін та адаптації до сучасних викликів освітнього процесу. Розвиток особистісних і професійних якостей вчителя сприятиме не тільки його власному зростанню, але й створенню оптимальних умов для розвитку та навчання підлітків.

7. Практичні заняття та воркшопи

Інтерактивні тренінги

- Мета інтерактивних тренінгів: тренінги спрямовані на вдосконалення практичних навичок спілкування вчителів з підлітками, розвиток емпатії, активного слухання, а також ефективного реагування на поведінкові виклики. Важливим аспектом є навчання вчителів використанню авторитетного стилю спілкування як найбільш ефективного підходу до роботи з підлітками.

- Формати занять: воркшопи можуть включати рольові ігри, де учасники мають можливість випробувати різні стилі спілкування та їх вплив на підлітків, симуляційні вправи, спрямовані на розвиток конкретних навичок (наприклад, вирішення конфлікту або надання зворотного зв'язку), та дискусійні групи для обговорення викликів та успіхів у взаємодії з учнями.

- Теми тренінгів: охоплюють широкий спектр питань, від технік ефективного спілкування до методів мотивації підлітків, управління класом, використання цифрових технологій для залучення учнів та розробки індивідуалізованих навчальних планів.

Аналіз кейсів

- Використання реальних ситуацій: аналіз кейсів базується на обговоренні реальних ситуацій, з якими вчителі можуть зіткнутися під час роботи з підлітками. Це включає сценарії конфліктів, проблеми з мотивацією учнів, випадки булінгу, виклики пов'язані з використанням соціальних медіа та інше.

- Робота в групах: учасники поділяються на малі групи для детального аналізу кейсів, що сприяє глибокому зануренню в проблему та пошуку варіантів рішень. Кожна група розробляє стратегії реагування на ситуацію, які потім представляються та обговорюються з усіма учасниками тренінгу.

- Рефлексія та обговорення: після аналізу кейсів проводиться сесія рефлексії, де учасники мають можливість обговорити варіанти рішень, поділитися власним досвідом та отримати зворотний зв'язок від колег та тренерів. Це допомагає не тільки краще зрозуміти виклики, але й розширити спектр інструментів для ефективної взаємодії з підлітками.

Цей етап спрямований на практичне застосування теоретичних знань та розвиток навичок через активне включення вчителів у процес навчання. Інтерактивні тренінги та аналіз кейсів дозволяють не тільки поглибити розуміння особливостей взаємодії з підлітками, але й формують готовність до швидкого та адекватного реагування на різноманітні виклики, з якими вчителі можуть зустрітися в реальному шкільному житті.

Рекомендації для вчителів з оптимізації стилів педагогічної взаємодії з підлітками мають на меті підвищення ефективності освітнього процесу, зміцнення взаєморозуміння між вчителями та учнями та створення позитивного навчального середовища. Програма охоплює ряд ключових аспектів, від теоретичного фундаменту до практичного застосування, і спрямована на розвиток комплексного підходу до взаємодії з підлітками.

Завершальним акцентом є розуміння того, що ефективна взаємодія з підлітками вимагає від вчителів не тільки фахових знань, але й емоційної відкритості, готовності до самовдосконалення та здатності до рефлексії. Використання авторитетного стилю спілкування, заснованого на повазі, підтримці та взаєморозумінні, визнано як найбільш ефективний підхід, що сприяє позитивному розвитку підлітків та створенню сприятливого навчального середовища.

Висновки до другого розділу

За результатами проведеного дослідження можемо сказати, що досліджувані підлітки здебільшого демонструють установки на соціальну бажаність, схильності до порушення норм і правил, адиктивної поведінки, самоушкоджувальної і саморуйнуючої поведінки, делінквентної поведінки. Мають високі показники самооцінки та рівня домагань. Часто страждають від приниження не лише однолітків, а й вчителів.

Факторний аналіз дозволив визначити основні чинники впливу вчителів на формування кризи підліткового віку. Зокрема нами було виокремлено та узагальнено три фактори: «деструктивна взаємодія в освітньому середовищі», «автономія та віддаленість у соціальній взаємодії», «негативні взаємодії та впливи в навчальному середовищі». Якщо вчитель не здатен створити безпечне та підтримуюче навчальне середовище, де учні можуть вільно висловлювати свої думки та ідеї, це може негативно позначитися на їхньому емоційному та психологічному благополуччі.

Рекомендації щодо розвитку професійної взаємодії педагогів з метою запобігання розвитку кризових станів є важливим інструментом для підвищення ефективності освітнього процесу, покращення взаєморозуміння між учителями та учнями та створення сприятливого

навчального середовища. Розглянуті компоненти відіграють ключову роль у формуванні комплексного підходу до викладання, який враховує індивідуальні потреби підлітків та сприяє їхньому повноцінному розвитку.

ВИСНОВКИ

Підлітковий вік являє собою критичний етап, що слугує перехідним періодом між раннім дитинством і дорослішанням, відзначений глибокими трансформаціями на фізичному, психологічному та соціальному рівнях. Цей період унікальний своєю динамікою особистісного розвитку, активним внутрішнім пошуком і прагненням до визначення власної ідентичності та незалежності.

Основні характеристики підліткового віку охоплюють стрімкий розвиток та зміни у міжособистісних відносинах, а також підвищену тенденцію до експериментування, що часто супроводжується ризикованою поведінкою. Паралельно, відбувається розвиток когнітивних функцій та емоційна модуляція, що сприяє формуванню більш складного розуміння соціального середовища.

Криза підліткового віку ініційована взаємодією між біологічними процесами, як-от статеве дозрівання, і соціальними очікуваннями, включаючи зміну ролей у суспільстві. Внутрішні конфлікти, пов'язані з самоідентифікацією, та зовнішній тиск, наприклад, навчальні завдання та інтеграція у групи однолітків, відіграють суттєву роль у цьому процесі.

Теоретичний огляд підліткового віку та його кризових аспектів створює фундамент для глибшого розуміння змін, які відбуваються з молодими людьми. Таке розуміння є вкрай необхідним для розробки ефективних підходів до взаємодії з підлітками, спрямованих на мінімізацію негативних наслідків кризи та сприяння позитивному розвитку особистості.

В контексті педагогічної взаємодії різні методики спілкування, зокрема авторитарний, демократичний, ліберальний, та авторитетний підходи, виявляють різний ступінь впливу на підліткову кризу. Надмірна строгість та контроль можуть поглибити кризові симптоми, в той час як

гнучкість, підтримка та визнання індивідуальності підлітка сприяють їхньому соціальному та емоційному благополуччю. Авторитетний підхід, що поєднує вимоги з емпатією, виділяється як оптимальний у контексті сприяння здоровому переходу через кризу підліткового віку.

Залучення до індивідуальних потреб підлітків, емпатія та адаптивність у виборі навчальних та виховних стратегій є ключовими елементами успішної підтримки молоді у цей важливий період їхнього життя. Врахування цих аспектів у педагогічній практиці може значно сприяти позитивному розвитку підлітків, допомагаючи їм знайти власне місце у світі та успішно пройти через виклики, пов'язані з підлітковою кризою.

На основі здійсненого аналізу можна стверджувати, що більшість опитаних підлітків проявляють тенденції до прагнення соціального схвалення, схильність до порушення усталених норм і правил, залежну поведінку, акти самопошкодження та саморуйнівні дії, а також проблематичну поведінку. Вони відрізняються високою самооцінкою та амбіціями. Часто вони є об'єктами зневаги не тільки з боку своїх однолітків, але й вчителів.

Завдяки факторному аналізу нам вдалося виявити ключові фактори, які з боку вчителів впливають на кризовий період підліткового віку. Ми виділили та систематизували три основні фактори «деструктивна взаємодія в освітньому середовищі», «автономія та віддаленість у соціальній взаємодії», «негативні взаємодії та впливи в навчальному середовищі». На основі проведених досліджень можемо зробити висновок, що вчитель може мати негативний вплив на учнів. Припинення учнів за інтелектуальними ознаками може спричинити низку негативних наслідків, включаючи зниження самооцінки, посилення стресу та анксіозності серед учнів. Припинення або недооцінка з боку вчителя може вплинути на мотивацію учнів до навчання, їхню участь у класних обговореннях та

загальне бажання досягати успіху в академічній сфері. Якщо вчитель застосовує негнучкі методи управління класом або не здатен адаптуватися до індивідуальних потреб учнів, це може призвести до почуття відчуженості та незадоволення серед учнів. Такий підхід може обмежувати можливості для розвитку критичного мислення та самостійного навчання.

Глибоке розуміння вікової психології дозволяє вчителям адекватно реагувати на виклики, пов'язані з підлітковим віком, та ефективно підтримувати учнів у їхньому розвитку. Освіта щодо стилів спілкування надає вчителям інструменти для ідентифікації та вибору найбільш ефективних підходів до взаємодії з учнями, сприяючи позитивній атмосфері в класі. Розвиток комунікативних навичок є фундаментом для побудови довірливих відносин з підлітками, забезпечуючи ефективне спілкування, взаєморозуміння та емпатію. Застосування практичних стратегій допомагає вчителям індивідуалізувати процес навчання, ефективно вирішувати конфлікти та створювати підтримуюче середовище для всіх учнів. Розвиток власної рефлексії та самовдосконалення забезпечує вчителям засоби для постійного аналізу та покращення власної педагогічної практики, сприяючи професійному зростанню. Практичні заняття та воркшопи дозволяють вчителям застосовувати теоретичні знання в реальних ситуаціях, підвищуючи їх практичні навички та готовність до ефективної взаємодії з підлітками.

У підсумку, ця програма сприяє формуванню вчителями більш глибокого розуміння потреб підлітків, розвитку навичок, необхідних для створення позитивного та продуктивного навчального середовища, та підвищенню загальної якості освіти. Важливо, щоб вчителі продовжували шукати можливості для власного розвитку та адаптації до змінюваних потреб своїх учнів, використовуючи набуті знання та навички для підтримки кожного підлітка на шляху до успішного дорослішання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алпатова О. В. Вікова психологія: конспект лекцій / О. В. Алпатова. – К.: НАУ, 2007.
2. Апішева А. Ш. Проблема конфліктних стосунків сучасних підлітків та юнаків з батьками / А. Ш. Апішева // Вісник НТУУ«КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць. – 2012. – № 2(35). – С. 117-125.
3. Бедлінський О. І. Проблема періодизації підліткового віку в сучасному суспільстві / О. І. Бедлінський // Практична психологія та соціальна робота. – 2011 – № 2. – С. 49 – 54.
4. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки / О.І.Бондарчук // Курс лекцій. –К.: 2006. –С.88.
5. Видра О. Г. Вікова та педагогічна психологія : Навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2011. 112 с.
6. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. К.: Просвіта, 2001. 416 с.
7. Вінтюк Ю. В. Психологічні закономірності виникнення узалежнень у шкільному віці та способи протидії їм. Здоровий спосіб життя. 2008. №34. С. 13–20.
8. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей : структура, динаміка, чинники розвитку. Монографія / О. І. Власова. – Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 308 с.
9. Власова О.І. Педагогічна психологія/ О.І. Власова.// Методи психокорекції осіб з девіантними ознаками: Київ, «Либідь», 2005. - С.304.
10. Вольнова Л.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків : навч.-метод. посібник до спецкурсу соц.-пед. Циклу «Профілактика девіантної поведінки підлітків» для студентів спеціальності «Соціальна

педагогіка» / Л. М. Вольнова. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 224 с.

11. Демиденко В. К., Перепелиця В. П., Худяков О. О. Підготовка майбутнього вчителя до морального виховання учнів: навч. посібник; за заг. ред В. К. Демиденка. Київ : ІЗМН, 1996. 204 с.

Дуткевич Т.В. Загальна психологія: (Конспект лекцій): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Кам'янець-Подільський держ.педагогічний ун-т. Кафедра психології. – Кам'янець-Подільський / Т.В. Дуткевич. 2002. – 96с.Х

12. Ерніязова В. Стиль сімейного виховання і майбутнє дитини / В. Ерніязова // Педагогіка і психологія професійної освіти. – №3. – 2002. – С. 224-228.

13. Заброцький М. М. Основи вікової психології : навч. посіб. / М. М. Заброцький. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. – 112 с.

14. Заброцький М.М. Вікова психологія: Навчальний посібник. - К.: МАУП, 1998. -92с.

15. Загальна психологія: навч. посібник / С.Д. Максименко, В.О. Соловієнко.– К.: МАУП, 2000. – 256 с.

16. Занюк С. Психологія мотивації: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2002. – 304 с.)

17. Іванова В. В. Причини та форми агресивної поведінки підлітків / Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 5 (24).

18. Калюжна Є.М. Психологічні механізми особистісної тривожності у підлітковому віці: дис. канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. 192 с.

19. Кириленко Т. С. Пошук гармонії: емоційні переживання та стани особистості (вчинкові-орієнтований підхід). К.,2004.

20. Кириленко Т.С. Психологія: емоційна сфера особистості – К.: «Либідь», 2007. – 156 с.

21. Конфліктні ситуації та шляхи їх розв'язання // Психологія:

підручник / за ред. Трофімова - К., 2000. - С 495-510, 486-495, 463-467.

22. Кравчук СЛ. Особливості психологічних детермінант агресивних проявів особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук. – К., 2002. – 21 с.

23. Кукурудза Т. (2014). Причини виникнення підліткової агресії. *Social Work and Education*, № 1, С. 76- 81. Джерело: <http://journals.uran.ua/swe/article/view/67775>

24. Куниця Т.Ю Проблема конфліктів у шкільному колективі / Т.Ю.Куниця // Збірник наукових праць за результатами методологічного семінару НАПН України «Нові тенденції і явища у дитячому і молодіжному середовищі в Україні: цивілізаційний, культурологічний, інформаційний виміри». – Київ : ТОВ "Видавниче підприємство "Едельвейс", С. 114-120.

25. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навч. посібник / В. П. Кутішенко. – К.: ЦНЛ, 2005. – С. 5-14.

26. Лящ О. П. Юнацький вік як фактор розвитку емоційного інтелекту / О. П. Лящ // Психологія: реальність і перспективи. – 2016. – №7. – С.135-139.

27. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: Навчальний посібник для вищої школи. - К.: Наукова думка, 1999. - 215, с., с. 59-61

28. Максименко С.Д., Прокоф'єва О.О., Царькова О.В., Кочкурова О.В. Практикум із групової психокорекції: підручник. Мелітополь : Видавничо-поліграфічний центр «Люкс», 2015. 414 с.

Максименко С.Д., Соловієнко В.О. Загальна психологія: навч. посіб. / С.Д. Максименко, В.О. Соловієнко. – К.: МАУП, 2000. – 256 с.

29. Мацко Л.А. Основи психології та педагогіки: Навчальний посібник. / Л.А. Мацко, М.Д. Прищак. – Вінниця: ВНТУ, 2009. – 158 с.

Мачуська І. Міжособистісне спілкування підлітків / І. Мачуська // Шкільний світ. - 2007. - Трав. (№ 17). - С. 1 – 11;

30. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. – 4-те вид., допов. – К. : Кондор, 2007. – 656 с.

Орбан-Лембрик Л. Б. Спілкування як соціально-психологічний феномен // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. — Вип. 8. — Ч. 1. — Івано-Франківськ, 2003. — С 3 – 10.Х

31. Павелків Р.В. Вікова психологія: підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ: Кондор, 2011. 469 с.

32. Панасенко Н. М. Психологія підлітка в сучасній ситуації соціального розвитку. Пробл. загальн. та пед. психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Вип. 1 Т. 7. Київ: Міленіум, 2007. С. 235–243.

33. Перевозна С.В. Робота з учнями із девіантною поведінкою// Вих. робота. – С.29.)

34. Підліток: становлення відповідальності / Т. Гурлева. - К.: Шк. світ, 2010. – 128 с.

Походенко С.В. Особливості соціалізації підлітків у мікросередовищі. // Проблеми соціалізації сучасних підлітків / С.В. Походенко. – Запоріжжя. – 1998. – С.6 – 56;Х

35. Резнікова О.А. Психологічні особливості поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях / О.А. Резнікова, О.В. Солодка // Теорія і практика сучасної психології : зб. наук. праць Класичного приватного університету. – Запоріжжя : КПУ, 2018. – № 2. – С. 168 – 173.

36. Робота психолога з підлітками у період підліткової кризи: методичний посібник / укл. Гурняк Л. В. Хмельницький: Відділ освіти, молоді та спорту Хмельницької районної адміністрації, 2014. 84 с.

37. Савчин М.В., Василенко Л. П.. "Вікова психологія." Київ: Зміст (2005).

38. Скрипченко О.В., Л. В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.

39. Токарева Н. М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу : монографія / Н. М. Токарева, А. В. Шамне, Н.

М. Макаренко. – Кривий Ріг, 2014 – 312 с.

40. Токарева Н. М., Шамне А. В. "Вікова і педагогічна психологія: підручник." (2017).

Трофімов Ю.Л. Психологія / Ю.Л. Трофімов.– К.: Либідь, 2002. – 263 с.Х
Туріщева Л.В. Вікові аспекти виховання школяра. // Виховна робота в школі / Л.В. Туріщева. 2006.–№ 8 – С.36– 41.

Умови психічного розвитку / Г. Костюк // Соціальний педагог. – 2007. –№9. – С. 61– 63.

41. Чайковська О. М. Психологія підліткової конфліктності : навч. посіб. / О. М. Чайковська ; МОН України, Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2016. – 126 с.

42. Чебикін О. Я. Становлення емоційної зрілості в підлітковому та юнацькому віці / О. Я. Чебикін, І. Г. Павлова // Наука і освіта. – 2005. – № 5/6. – С. 180–186.

Шулигіна Р.А. Вплив культури спілкування на формування моральних і культурних якостей учнівської молоді // Вісник КНЛУ: Серія Педагогіка та психологія / Р.А. Шулигіна. – К.: Вид. центр КНЛУ. – 2004. – Вип. 7. – С. 213-219.х

Шулигіна Р.А. Комунікативна культура особистості: стан проблеми, перспективи, розвиток // Сучасні літературознавчі студії: Дитина і світ: проблеми культурного діалог / Р.А. Шулигіна. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2005. – № 2. – С. 167-173.х

Шулигіна Р.А. Методичні рекомендації з формування культури спілкування старшокласників. / Р.А. Шулигіна. – К.: КМПУ імені Б.Д.Грінченка, 2007.– 42 с.

Шулигіна Р.А. Питання культури спілкування в контексті духовного становлення особистості старшокласника // Нові технології навчання: Наук.-метод. зб./ Р.А. Шулигіна. – К.: Наук.-метод. центр вищої освіти, 2004. – Вип. 37. – С. 145-154.х

Шулигіна Р.А. Проблема комунікативної культури у процесі виховання: психолого-педагогічний аспект // Мовна освіта в контексті / Болонських реалій: Тези доповідей наукової конференції кафедри ЮНЕСКО КНЛУ, 24-25 лютого 2005 р. / Відп. ред. А.М. Чернуха. / Р.А. Шулигіна/ – К: Вид. центр КНЛУ, 2005. – С. 107-108.х

Шулигіна Р.А. Роль педагогічного спілкування у формуванні особистості старшокласника // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наук. Прац. / Р.А. Шулигіна. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2001. – № 18 – С. 94-98.х

Шулигіна Р.А. Роль спілкування у формування особистості // Збірка матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Національна освіта: провідні тенденції та перспективи (до 140-річчя від дня народження Б.Д.Грінченка) 15-16 грудня 2003 року. / Р.А. Шулигіна. – К.: КМПУ ім. Б.Д.Грінченка, 2004. – С. 98-100.х

Шулигіна Р.А. Спілкування як вагома складова соціальної адаптації особистості // Наукові записки КУТЕП: Щорічник / Ред. кол.: Пазенок В.С. (голова) та ін. / Р.А. Шулигіна. – К.: Знання України, 2003. – Вип. 3. – С. 499-507.х

43. Ясточкіна І.А. Психологічні чинники виникнення та корекція тривожності в ранньому юнацькому віці: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07; НПУ імені М.П.Драгоманова. Київ, 2011. 320 с.

44. Hall S. Adolescence: Its Psychology and Its Relations to Physiology, Antropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education. N.Y., 1922.